

G.M.NAZIROVA

**MAKTABGACHA TA'LIM
MUASSASALARIDA TA'LIM-
TARBIYA JARAYONINI
TASHKIL ETISH**

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA‘LIMI VAZIRLIGI
QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

G.M.NAZIROVA

**MAKTABGACHA TA‘LIM
MUASSASALARIDA TA‘LIM-TARBIYA
JARAYONINI TASHKIL ETISH**

TOSHKENT – 2014

UO‘K: 373.2 (075)

KBK 74.202.4

N-11

N-11 G.M.Nazirova. Maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish. –T.: «Fan va texnologiya», 2014, 80 bet.

ISBN 978–9943–4268–0–1

Mazkur qo‘llanmada maktabgacha ta’lim muassasasi tarbiyalanuvchilarini o‘ziga xos ijtimoiy psixologik xususiyatlari, bolalarning me’yoriy rivojlanish mezonlari, maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va tarbiyachi mahorati, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar ta’lim-tarbiyasida qo‘llaniladigan o‘yinlarning psixologik xususiyatlari, ular bilan o‘tkaziladigan korreksion-rivojlantiruvchi o‘yin-mashg‘ulotlar, bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash hamda maktabgacha ta’limga oid asosiy tushunchalarning izohli lug‘ati keltirilgan.

Qo‘llanma maktabgacha ta’lim muassasasi tarbiyachilari, shu yo‘nalishda oliy o‘quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalar va ota-onalar uchun mo‘ljallangan.

UO‘K: 373.2 (075)

KBK 74.202.4

Mas’ul muharrir:

S.T.Turg‘unov – *pedagogika fanlari doktori, professor*

Taqrizchilar:

N.Sh.Erkaboyeva – *pedagogika fanlari doktori;*

A.P.Sulaymonov – *pedagogika fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim*

ISBN 978–9943–4268–0–1

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2014.

KIRISH

Keyingi yillarda jahonning ilg'or mamlakatlarida ta'lim tizimini isloh etishga katta ahamiyat berilmoqda. Jahonning bir qator universitetlarida odam va ijtimoiy muhit faolligini oshirish masalalari bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Bular pirovardida inson paydo bo'lishidan to umrining oxirigacha davom etadigan tarbiya va o'qitishni yaxlit ajralmas tizim deb qarashga va uni amaliyotga tatbiq etishga undamoqda. Bunda yosh ota - onalar, ijtimoiy muhit va bolaning olamini o'zaro bog'langan va harakatdagi tizimini yaratish e'tiborga molikdir. Bu tizimni o'rganadigan fanlar yangi yondashuvlar, tamoyillar, metod va qarashlar bilan yanada boyib bormoqda.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy sohalarida katta islohotlarning sodir bo'lishi kelajak avlod tarbiyasi oldiga muhim vazifalarni qo'yimoqda. Bu, avvalo, kelajak avlodning ana shu o'zgarishlarga dadil moslasha oladigan yuksak bilim, mahorat, keng dunyoqarash va e'tiqodga ega bo'lishini talab etadi. Chunki, mamlakatimiz kelajagi va istiqboli ana shu yosh avlod tarbiyasiga har tomonlama bog'liq. Bu borada shaxs kamol topishining muayyan bosqichlari, ayniqsa, maktabgacha ta'lim davri alohida ahamiyatga ega.

E'tirof etish joizki, ta'lim tizimining hozirgi kundagi rivojlanish bosqichida uning birinchi bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'limda jadal o'zgarishlar yuz bermoqda. O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim Konsepsiyasida¹ ular quyidagicha izohlanadi: maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatining huquqiy-me'yoriy asosi takomillashmoqda; maktabgacha ta'lim muassasalari moliyaviy-xo'jalik faoliyatining yangi turlariga o'tmoqda; nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'i kengaymoqda; ta'limning ilg'or texnologiyalari joriy etilmoqda; xodimlar malaka oshirish tizimi takomillashmoqda; qisqa muddatli guruhlar asosida

---

¹ F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, F.N.Vahobova. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim konsepsiyasi – T.: 2008, B.3

maktabgacha ta'lim muassasalarining muqobil shakllari joriy etilmoqda. Moliya institutlari ishtirokida investitsion loyihalar amalga oshirilmoqda, maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion va tajriba-sinov ishlari sezilarli darajada kuchaymoqda.

Ta'lim muassasalarining bir turi sifatida maktabgacha ta'lim muassasasi, shubhasiz, ularning har qaysisiga xos, bolalarning tarbiyasi, ta'limi, rivojlanishi va salomatligiga yaxshi yo'nalganligi bilan bog'liq umumiy xususiyatlarga ega. Shu asnoda tarbiyalanayotgan bolalarning yosh xususiyatlariga ko'ra maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyati boshqa ta'lim muassasalarida kechadigan jarayonlar boshqalaridan jiddiy farq qiladi. Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki, ta'lim sifatini boshqarishning umumiy nazariy yo'llarini maktabgacha ta'lim amaliyotiga mexanik ravishda ko'chirish mumkin emas. Ular maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatining o'ziga xosliklariga mos yangi mazmun bilan to'ldirilishi kerak.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI TARBIYALANUVCHILARINING O'ZIGA XOS IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ma'lumki, bugungi bolalar qayerda yashashidan qat'iy nazar, doimiy ravishda ijtimoiy, siyosiy, ekologiya, ilmiy, texnikaviy va industrial sohalardagi o'zgarishlar bilan to'qnash kelishlariga to'g'ri keladi, ushbu o'zgarishlar pirovardida jamiyat uchun zarur kasblar majmuining ham o'zgarishiga olib keladi. Hozir dunyoda sodir bo'layotgan tezkor o'zgarishlar bolalarning doimiy ravishda yangi narsalarni o'zlashtirishini, butun umri davomida o'qishini taqozo qiladi.

Bugungi kun yoshlardan XXI asr muammolarini hal etish uchun hayotiy zarur qobiliyatlar asosini yaratishga harakat qiladi. Bunday qobiliyatlar jumlasiga biz quyidagilarni kiritamiz:

- o'zgarishlarni qabul qilish va amalga oshirish;
- tanqidiy fikrlash;
- tanlashni amalga oshirish;
- muammolarni qo'yish va hal etish;
- ijodni, fantaziyani va ixtirochilikni namoyon etish;
- odamlar, jamiyat, mamlakat, atrof-muhit to'g'risida g'amxo'rlik qilish.

Har bir bola alohida holda o'sadi va rivojlanadi, biroq shunga qaramay barcha bolalar rivojlanishning ma'lum ketma-ketlikdagi bosqichlaridan o'tadilar. Ushbu bosqichlarning har birida bir xil yoshdagi bolalar uchun umumiy bo'lgan xususiyatlar kuzatiladi.

Rivojlanish sohasidagi izlanishlar shundan dalolat beradiki, bola hayotining dastlabki to'qqiz yili o'sish davrining muayyan davomiyligida o'tadi, bu umumiy va oldindan aytib berish mumkin bo'lgan bosqichdir. Bu bosqichlar rivojlanishning har bir sohasidagi o'zgarishlar bilan ajralib turadi: jismoniy, hissiy, ijtimoiy va kognitiv. Bolalar o'sishining o'ziga xosligi to'g'risidagi bilimlar tarbiyachilarga ta'lim muhitini yaratishga va faoliyatning muvofiq turlarini rejalashtirishga tayanch bo'lib xizmat qiladi. Rivojlanish xususiyatlariga mos kelish usullarini muvaffaqiyatli qo'llash uchun tarbiyachilar me'yordagi rivojlanishning borishi to'g'risida tasavvurga ega bo'lishlari kerak. Bunda tarbiyachilar shuni yodda

tutishlari lozimki, bolalar rivojlanishning bir xil bosqichini bosib o'tishlariga qaramasdan, ularda bu jarayon bir vaqtning o'zida kechmaydi. Bir xil yoshdagi bolalarda o'ziga xos individual farqlar bo'lishi muqarrar.

Ontogenezda 3 dan 7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3 davrga (3-4 yosh) kichik maktabgacha davri (4-5 yosh) kichik bog'cha yoshi o'rta maktabgacha davr (o'rta bog'cha yoshi) 6-7 yosh va katta maktabgacha davr katta bog'cha yoshlariga ajratish mumkin.

Bola rivojlanish jarayonida kishilik avlodi tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak. Asosan, shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya, ularning murakkab harakatlarini o'zlashtirish, elementar gigiyena, madaniy va mehnat malakalarini shakllantirish, nutqini rivojlantirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didining dastlabki kurtaklarini hosil qilish davridir.

Mashhur rus pedagogi Lesgaftning fikricha, insonning bog'cha yoshidagi davri shunday bir bosqichki, bu davrda bolalarda xarakter xislatlarining namunalari shakllanib, axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi¹.

Bog'cha yoshdagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkaliligidan toliqadi.

Kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan munosabat orqali bola axloq me'yorlari kishilarni anglashi, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog'cha yoshidagi bola endi

---

¹ Davletshin M.G., Sh.Do'stmuhamedova, M.Mavlonov, S.To'ychiyeva «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya» o'quv metodik qo'llanma. T.: 2004. 118 b.

o'z gавdasini yaxshi boshqara oladi. Uning harakati muvofiglashtirilgan holda bo'ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o'zi bilganlarini mustahkamlashga ehtiyoj sezadi, o'zi bilgan ertagini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik, shu davrdagi bolalarga xos xususiyatdir.

Bog'cha yoshidagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo'lish, o'ynash ehtiyojlarining mavjudligidir. Bog'cha yoshidagi bolalar nutqni bir muncha to'la o'zlashtirganlari va haddan tashqari harakatchanliklari tufayli ularda o'zlariga yaqin bo'lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. Ular tor doiradan kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Ular endi qo'ni-qo'shnilarning bolalari bilan ham jamoa bo'lib o'ynashga harakat qiladilar.

Hamma narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Bog'cha yoshidagi bola tabiatiga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri, uning har narsani yangilik sifatida ko'rib, uni har tomonlama bilib olishga intilishidir.

Bog'cha yoshidagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o'sishida qiziqishning roli kattadir. Qiziqish xuddi ehtiyoj kabi, bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biridir. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixik hodisa desa bo'ladi.

Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishga intiladi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni o'stirishga va mustahkamlashiga yordam beradi.

Endi har bir davrni alohida ko'rib chiqamiz.

Uch yoshdagi bolalarning umumiy tavsifi. 3 yoshdan 4 yoshgacha bo'lgan bolalar bir vaqtning o'zida tajovuzkor, muloyim va qo'pol bo'lishlari mumkin. Ular o'zlarini o'rab turgan borliqni tushunishga harakat qiladilar. Ularda o'z shaxsiy xayollarini aniq borliqdan ajratishlari qiyin kechadi. Ular o'z harakatlari ma'lum oqibatlarga olib kelishini tushuna boshlaydilar va o'zlari uchun

xulq-atvor cheklashlarini oʻrnatishga oʻrganadilar. Bunda ana shu yoshdagi guruh bolalarida boshqalardan farq qiluvchi quyidagi holat namoyon boʻladi: hozircha ular tobe va itoatkor ekanligini namoyon qilayotgan boʻlsalar, bir daqiqadan soʻng talabchan va injiq boʻlib qoladilar.

Uch yoshli bolalar nutq koʻnikmalarini jadallik bilan rivojlantiradilar, bunda ular bolalar uchun xos boʻlgan tildan meʼyoriy tavsifiy tilga oʻtib-qaytib turadilar. Ular qaysidir topshiriqni hal qilish chogʻida yoki oʻyin paytida tez-tez ovoz chiqarib oʻzlari bilan oʻzlari gaplashadilar. Bunday yoshdagi bolalarda katta quvvat (energiya) zahirasi boʻladi, biroq ular bu quvvatni uzoq vaqt bir ishga jalb eta olmaydilar. Odatda bunday bolalar tez-tez bir mashgʻulotdan ikkinchisiga oʻtib turadilar. Ular alohida holda va guruhda oʻynaydilar. Oila aʼzolarini hisobga olmaganda tarbiyachi bola mustahkam bogʻlanish hissini tuyadigan birinchi katta yoshli kishidir.

Toʻrt yoshli bolalarning umumiy tavsifi. 4 yoshdan 5 yoshgacha boʻlgan bolalar koʻpincha oʻzlarini har narsaga qodir his etadilar va har qanday yangi muammolarni hal etishga kirishadilar. Boshqa kichik yoshdagi bolalardan farq qilgan holda bu yoshdagi bolalar barcha qatnashchilarga oʻzaro tushunarli boʻlishini talab etadigan murakkab guruh oʻyinlarini oʻynaydilar. Ular hamdardlik namoyon etadilar, oʻzlari va boshqa kishilarning his-tuygʻulari toʻgʻrisida soʻzlay oladilar.

Bu yosh guruhidagi bolalar cheklashlarni tekshiruvdan oʻtkazadilar va shunga mos tarzda oʻz xulq-atvorlarini oʻzgartiradilar. Ularning oʻzlari osongina yolgʻon gapiradilar, biroq kattalar yolgʻon gapirgan-larida qattiq jahllari chiqadi.

4 yoshli bolalarning diqqatni bir yerga jamlab olishlari mumkin boʻlgan oraliq vaqt avvalgiga nisbatan qisqa boʻlsa-da, ular muammolarni hal etish uchun maʼlum tajribaga egadirlar. Agar mashgʻulot mavzusi ular uchun qiziqarli boʻlsa bolalar diqqatni bir joyga uzoq vaqt jamlab tura oladilar. Bundan tashqari ular bir mashgʻulotdan olgan tajribalarini boshqa mashgʻulotga koʻchirgan holda ularni umumlashtirish qobiliyatiga egadirlar.

Bu yoshdagi bolalarni oʻz tanalari va boshqalar tanalarining jismoniy holati juda qiziqtiradi: ular tanalaridagi tirnash va

shilinishlardan juda xavfsirashlari, tashvishlanishlari mumkin. Ular ko'p narsalardan qo'rqadilar, qo'rqinchli tushlar ko'radilar.

4 yoshli bolalarda umumiy harakatlanish (motorika) sohasidagi ko'nikmalar tez rivojlanadi, ular jismoniy faollikni doimiy ravishda namoyish etadilar. Ularning quvvati tugamaydiganday tuyuladi, so'z boyligi kengayadi, bolalar to'g'ri tuzilgan jumlar bilan gapiradilar va ancha murakkab grammatik qurilmalardan foydalanadilar.

Besh yoshdagi bolalarning umumiy tavsifi

5 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalar aksariyat hollarda yoqimtoy bo'ladilar va kattalarga yoqishga intiladilar. Ular yetarli darajada ijtimoiylashgan va bir vaqtning o'zida 3-4 nafar tengdoshlari bilan o'ynaydilar. Bolalar bu yoshda o'yin bo'yicha o'rtoqlari o'z hamjinslari bo'lishini ma'qul ko'radilar. Yumor tuyg'usi mavjud bo'lib, tez-tez jo'nggina hazillarni o'ylab topadilar va ularni qayta-qayta takrorlaydilar. Ularga o'ynash yoqadi, biroq, ular albatta g'olib bo'lishni istaydilar va ustunlikka erishish uchun o'yin davomida o'z manfaatiga tez-tez qoidalarni o'zgartiradilar.

Bunday yosh guruhidagi bolalar diqqatni uzoq vaqt bir joyga jamlashlari mumkin. Ularda fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalari nisbatan yuqori darajaga ko'tariladi. Bola topshiriqni bajarishga chog'lanishi mumkin va uni belgilangan talablar asosida uddalashga harakat qiladi. Besh-olti yoshli bolalarda nutq yaxshi rivojlangan bo'ladi: ular gapirishni, so'z o'yinlarini yaxshi ko'radilar va ularni aniq ifodalaydilar. Ular ancha murakkab jumlar bilan gapiradilar va nutqiy xatolarni o'zlari tuzatadilar.

Bunday yosh guruhidagi bolalar jismoniy jihatdan olganda juda harakatchan bo'ladi, ular jismoniy mashqlar va muntazam sport mashg'ulotlariga qiziqqa boshlaydilar. Ularning harakatlanish (motorika) ko'nikmalari takomillashadi: ular kiyinish, qog'ozdan har xil shaklchalar qirqish, rasm solish va yozishda kamroq qiyinchilik sezadilar.

Bola o'zining o'tmishiga tushungan holda munosabatda bo'la boshlaydi, unga «ular hali kichkina bo'lgan» vaqtdagi turli tarixlarni aytib berish yoqadi.

Bolalar 5-6 yoshlarida navbati bilan hali ko'ngilchanlik, hali ko'ngilsizlikni namoyish etadi. Ular so'zma-so'z va aniq ifodalay oladilar, ularga tashkiliy tizimi va davomiylik yoqadi.

Bolalarning me'yoriy rivojlanish mezonlari 2-3 yosh (24-36 oylar)

Harakatlanish ko'nikmalari		Kommunikativ ko'nikmalar		Kognitiv ko'nikmalar		O'ziga o'zi xizmat ko'nikmasi	Ijtimoiy ko'nikmalar
Umumiy harakatlanish (motorika)	Nozik harakatlanish (motorika)	Nutqni tushunish	Faol nutq				
<p>To'g'riga yaxshi yuguradi Joyida sakraydi (oyoqlar bir joyda) Qo'llab-quvvatlab turgan paytda bir oyoqda turadi. Oyoq uchida yuradi. Turgan to'pni oldinga qarab tepadi. Balandligi 15 sm.li to'siqdan sakrab, ikki oyog'ini bir qilgan holda yerga qo'nadi. To'pni boshi uzra irg'itadi.</p>	<p>4 ta katta munchoqni ipga tiza oladi. Kitob betlarini bittalab varaqlaydi. Qaychi bilan qirqadi. Qalamni mushtida emas, barmoqlari bilan tutadi. Ko'p hollarda bir qo'ldan dadil foydalanadi. Aylana shaklidagi, tik va gorizontal chiziqlarni chiza oladi. Loyni zuvalaydi, qoradi, bukadi. Tutib qolish va qo'yib yuborishni nazorat qiladi (narsalarni bir-birining ustiga teradi, kichik narsalarni tuynukka tiqadi).</p>	<p>Aytiladigan narsalarning shaklini ko'rsatadi. Narsani uni bajaradigan vazifasi ifodalanishi bo'yicha aytishi mumkin. «Nima» va «qaerda» so'zli savollarni tushunadi. «Yo'q» «qila olmayman», «qilmayman» degan inkor so'zlarni tushunadi. 10-15 daqiqa davomida oddiy ertaklarni qiziqish bilan tinglaydi va yana bir marta o'qishni so'raydi. Narsalarni ichiga, ustiga, ostiga, yon tomonga joylashtiradi. Suratlarida harakat ifodalanishini ko'rsatadi (ovqatlanish, uxlash, yugurish).</p>	<p>Ikki-to'rt so'zli jummalarni ayta oladi. «Nima» va «qaerda» so'zlari bilan savollar beradi. Inkor so'zlari bilan jumla tuzadi (masalan: ocha bilmayman). Ehtiyoj va istagini ayta oladi. Ko'plik son shaklidan foydalana-di.</p>	<p>Oddiy buyruqlarni bajaradi (masalan: «menga to'p va kubikni ber», «botinka va paypoqni ol»). Suratli kitobchalarni tanlaydi va ko'z tashlaydi, chizilgan narsalarning nomini aytadi, bitta rasmda bir qancha narsalarni ajratadi. Qo'lini tekizgan holda 1-3 narsani sanaydi. 4 xil rangni tanlaydi. Tanish bo'lmagan o'yinchoq bilan o'ynashni sinab ko'radi.</p>	<p>O'zi nima ish qilayotganligi ni so'zlar bilan qisqa ifodalashi mumkin. Harakatlar bilan kattalar ishini ifodalaydi (masalan: uy bekasi o'yini o'ynaydi). Cheklangan e'tibor hajmiga ega. Asosan tajribali yo'l bilan ta'lim oladi. 5 ta o'yinchoqdan vazifasi bo'yicha foydalanadi. Katta-kichik narsalarni ko'rsatadi.</p>	<p>Qoshiqdan foydalanadi, undagi suyuqlikni kam chayqaltirib to'kadi. Bolalarga mos hajmdagi dastali idishdan suv ichadi. Tugmasiz oddiy kiyimlarni yechadi. Tugmali palstoni kattalar yordamida kiyadi. Yordam bilan qo'lini yuvadi va artadi. Yordam bilan hojatxonadan foydalanadi. Ko'p vaqtini nazorat qiladi. O'yinchoqlarni narsalarni yig'ishda kattalarga yordam beradi.</p>	<p>Bolalarni kuzatadi, ular bilan qisqa muddat o'yinga kirishadi. 2 muqobil holat bo'lganda tanlay oladi. O'z shaxsiy mulkini himoya qiladi. Uyda o'ynashni boshlaydi, oddiy rol o'yinlarida qatnashadi. Guruhning oddiy harakatlarida (kuylash, sakrash, o'ynash) 5-10 daqiqa qatnashadi. Jinsni ajrata oladi. Agar kimdir eslatsa, navbatga mustahkam rioya qiladi. O'z tashabbusi bo'yicha yakka holda 15 daqiqa o'ynaydi. Harakat, so'z, imo-ishora vositasida turli his-tuyg'ularni ifodalay oladi.</p>

3-4 yosh (36-48 oylar)

Harakatlanish ko'nikmalari		Kommunikativ ko'nikmalar		Kognitiv ko'nikmalar		O'ziga o'zi xizmat ko'nikmasi	Ijtimoiy ko'nikmalar
Umumiy harakatlanish (motorika)	Nozik harakatlanish (motorika)	Nutqni tushunish	Faol nutq				
<p>To'siqdan aylanib o'tadi. Bir oyog'ida 5-10 sekund tura oladi (muvozanatni saqlaydi). Bir oyog'ida sakraydi. G'ildirakli o'yinchoqlarni sudraydi, itaradi, boshqaradi.</p>	<p>9 kubikdan minora quradi. Loydan shar, kolbasachalar, pirojkalar yasaydi. Oddiy ishlarni bajarishda ikki qo'li bilan harakat qiladi (banka qopqog'ini burab ochadi, tuxum qorgichning dastagini tutadi va aylantiradi, mix va knopkalarni qo'porib oladi) Qog'ozni qirqadi.</p>	<p>«Agar... o'sha» va «shuning uchun» so'zlarini tushunadi. 2-3 o'zaro bog'langan buyruqlarni birin-ketin bajaradi. «Kel, mug'ombirlik qilamiz», deyilsa, uni tushunadi.</p>	<p>4-5 so'zli jummalarni ayta oladi. O'zining o'tmish taassurotlari to'g'risida so'zlay oladi. O'tgan zamon oddiy shaklini qo'llay oladi. O'zi to'g'risida «men», «meni» deya oladi. Xotirasidagi bitta bolalar she'rini ayta oladi va qo'shiqchani kuylaydi. Nutqi tashqi odamlarga tushunarli, aytilishda hali xatolar mavjud. «Nima», «kim», «nima uchun» degan savollar beradi. Yuqoridagi va «qanday» savollarga javob beradi.</p>	<p>4 rangni aytib bera oladi. Kubiklarni yoki halqani ustungacha ataylab joylashtira oladi. Muammolarni farqlay oladi va aniqlaydi. 2-3 elementdan iborat badiiy mashqlarni bajaradi. Oddiy javoblarni kutgan holda nimaga va qanday degan savollarni beradi. 7 ta narsani sanay oladi. O'z yoshini biladi. Agar uning vazifalari berilsa, tananing 6 a'zosini aytib beradi. Narsalarni bir belgisi bo'yicha guruhlashtiradi (rangi, shakli, hajmi). Birga ishlatiladigan narsalarni jufti bilan tanlab oladi va aytib beradi (tish shchetkasi uchun nima kerak?)</p>	<p>Narsalarning vazifalarini yaxshi anglaydi va guruhlashni yaxshi bajaradi (qo'g'irchoq saqlanadigan mebelni o'yinchoqlar uyida to'g'ri joylashtirishni biladi, rasmlarni kategoriyalari bilan joylashtiradi) O'tmish va hozirni farqlay boshlaydi. Masalan: Kecha biz istirohat bog'iga bordik. Bugun biz kutubxonaga boramiz.</p>	<p>Kichik ko'zachadan suvni yaxshi sepadi. O'z kiyimidagi tugmalarni o'tkazadi va yechadi. Qo'lini o'zi yuvadi. Xojatxonaga o'zi kirib chiqadi. Qoshiqdan, panshaxadan, dastali piyoladan foydalanib turli ovqatlarni o'zi eya oladi. Oyoq kiyimini o'zi kiyadi. Agar nimadir to'kilgan bo'lsa o'zi supurib oladi. Idishdan va sharillab oqadigan suvdan o'zi icha oladi. O'yinchoqlarini o'zi yig'ishtiradi. Tengdoshlarni va kattalar bilan juft bo'lib birgalikda harakat qila oladi. O'yinchoqlar, materiallar va ovqatni baham ko'radi. Butun bir sahnani o'z ichiga oluvchi mazmunli rolli o'yin boshlanadi (sayohat, uyda o'yin, hayvonlar bilan o'yin) Boshqalarning narsalaridan foydalanishga ruxsat so'raydi.</p>	<p>10-15 daqiqa kichik guruhlarning ishida qatnashishga ruxsat so'raydi (Kattalar rahbarligi ostida) 15 daqiqa 2-3 bola bilan o'ynaydi (ular bilan tez-tez o'zaro harakat qilgan holda). Istagi amalga oshishi yoki oshmasligini 5 daqiqa kutadi. Guruhda xulq-atvorning 3 qoidasini mustahkam bajaradi.</p>

4-5 yosh (48-60 oylar)

Harakatlanish ko'nikmalari		Kommunikativ ko'nikmalar		Kognitiv ko'nikmalar		O'ziga o'zi xizmat ko'nikmasi	Ijtimoiy ko'nikmalar
Umumiy harakatlanish (motorika)	Nozik harakatlanish (motorika)	Nutqni tushunish	Faol nutq				
<p>Tovon bilan orqaga yuradi. Yiqilmasdan oldinga 10 marta sakraydi. Tiqma to'pni boshqaga 1-2 m masofadan irg'itadi. Tennis to'pini 1 metr masofadan ilib oladi.</p>	<p>Chiziq bo'yicha to'g'ri qirqadi. Kvadratdan nusxa ko'chirma oladi. Bir necha bosma bosh harflarni ifodalaydi. Barmoq o'yinlarida alohida barmoqlar bilan harakat qiladi. Oddiy, bilib bo'ladigan rasmchalarni chizadi. Chaplaydi va yelimlaydi.</p>	<p>3 ta bir-biriga aloqasiz buyruqlarni to'g'ri tartibda bajaradi. Solishtirishni tushunadi (chiroyli, chiroyliroq, o'ta chiroyli). Nutqiy ko'rsatmalarni o'yinda mujassamlashtiradi. Unga bayon etilgan voqealar izchilligini tushunadi (masalan: «Dastlab do'konga boramiz, keyin pirog pishirishimiz mumkin, ertaga esa uni yeymiz»). Oralig'ida, ustida, ostida, balandida, pastidagini ko'rsatadi.</p>	<p>Qachon, qanday, nimaga savollarini beradi («Men shokoladni, pirojniyni va sutni yaxshi ko'raman») jumlasini birlashtiradi. Shuning uchun va uchun so'zlaridan foydalanib, sababiyat to'g'risida fikr yurgizadi. Doimiy bo'lmagan fe'l va otlardan foydalanadi. Tanish otlarga aniqlik kiritadi. Tildan foydalanishning turli-tumanligini namoyish etadi (axborot olish, axborot uzatish, fantaziya qilish, fikrni ifodalash)</p>	<p>Qofiyadosh so'zlarni tanlay oladi. Odamning tanish mumkin bo'lgan bosh qismini, qo'llarini, oyoqlarini (qismini) chizadi. Bu qismlarni aytib beradi va o'zida ko'rsatishi ham mumkin. Tushunarli bo'lgan rasmlarni chizadi, aytadi va izohlab beradi. Bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan 4 ta misolni keltirishi mumkin (muz-soquv, olov-issiq). Hodisalarning yoki hikoyaning nima bilan tugashini oldindan aytib beradi. Ayrim harf va raqamlarni aytadi.</p>	<p>O'z shahri va ko'chasini biladi. Diqqat hajmi oshadi. Kattalarni kuzatish va ularni eshitish, shuningdek, sinab ko'rish yo'li bilan o'rganadi. Diqqati yengil bo'linadi. Vaqt to'g'risidagi tasavvuri kengayadi. Kecha, o'tgan haftada, allaqachon, bugun, ertani farqlay oladi. Narsalar sonini aniq ko'rsatadi (1-5). Ertakdagi 3 ta asosiy bor gapni aytib beradi.</p>	<p>Pichoq bilan yumshoq oziq-ovqat mahsulotlarini kesadi va surtadi. Botinkasi ipini o'tkazadi. Kattalar bo'lmagan paytda o'zi kiyina oladi. Agar eslatilsa burnini qoqadi. Nazorat ostida tishni tozalaydi. Narsa buyumlarning molniyasini o'tkazadi. Eslatish bilan kundalik maishiy topshiriqlardan birini bajaradi.</p>	<p>Oddiy stol usti o'yinlarini o'ynaydi. Mavzuli-rolli o'yin yanada aniqroq va qiziqarliroq bo'lib qoladi, o'yinda har bir narsa, vaqt, kenglik hisobga olinadi. Almashtirish, ishontirish va muhokama qilish yordamida tengdoshlar bilan ziddiyatlarni hal etadi. Yaqindagi voqealar, taassurotlar to'g'risida so'zlab beradi. Tengdoshlarining histuyg'u sabablarini ifodalab beradi. Kuchlar bo'yicha topshiriqlarni yaxshi uddalaydi. Begona narsalarga ehtiyotlik bilan muomalada bo'ladi. Birinchi tanbehdanoq noo'rin harakatlarni bas qiladi.</p>

5-6 yosh (60-72 oylar)

Harakatlanish ko'nikmalari		Kommunikativ ko'nikmalar		Kognitiv ko'nikmalar		O'ziga o'zi xizmat ko'nikmasi	Ijtimoiy ko'nikmalar
Umumiy harakatlanish (motorika)	Nozik harakatlanish (motorika)	Nutqni tushunish	Faol nutq				
<p>Brusda oldga, orqaga, yonga yuradi. Oyoq uchida yengil yuguradi. 2 metrga sakrashi mumkin. Arqonda sakraydi. O'zi tebranadi. To'pni egallashning ikkita murakkab ko'nikmasini namoyish etadi (to'pni yerga urish va tutib olish, to'rni qattiq urish)</p>	<p>Oddiy shakllarni qirqadi. Uchburchakda n nusxa ko'chira oladi. Bosma harflar bilan o'z ismini aniq qilib yozadi. 1 dan 10 gacha bo'lgan raqamlarni yozadi. Konturni chetiga chiqmasdan bo'yaydi. Qalamni to'g'ri tutadi. Asosiy ish yurituvchi qo'l aniqlanadi.</p>		<p>Bola grammatikasi kattalar grammatikasidan oz farq qiladi. Ot bilan fe'lni kelishtirishda va fe'llarning noto'g'ri shaklidan foydalanishda yana xatolikka yo'l qo'yadi. So'zlashuvni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Yaqinlar, do'stlar va notanish kishilar bilan yaxshi munosabatda bo'ladi. Odatda 10-15 daqiqalik guruh faolligi paytida bitta savolga javob beradi. Ertaklar bilan mashg'ul bo'ladi.</p>	<p>Tarixni kitobchadan zehniy aniqlikda aytib beradi. 1 dan 10gacha bo'lgan raqamlar va harflarning ko'pini aytib beradi. Narsalarni 12 gacha sanaydi. Qaychidan, mo'yqalamdan va boshqa o'quv qurollaridan fikrlagan holda foydalanadi. Agar ayrim sonni mazkur besh narsaga qo'shsak (yoki ayirsak) nechta bo'ladi degan savolga javob beradi. Ayrimlarni, ko'pchilikni hammani birinchi, o'rta, oxirgini ko'rsatishi mumkin.</p>	<p>Soat vaqtini kun tartibi bilan solishtira boshlaydi. 10 ta ma'lum so'zni o'qiydi. Diqqat hajmi sezilarli darajada kengayadi. O'yinda ham kattalar ko'rsatmasi izidan borib ta'lim oladi. Agar qiziqsa chalg'ituvchi omillarga e'tibor bermasligi mumkin. Vaqt tushunchasi o'tmish va kelajakni yirik voqealar terminlariga qo'shib olishni boshlaydi (xayit bayrami ikki dam olishdan so'ng bo'ladi). Narsalarning bir-biridan nimasi bilan farq qilishini ko'rsatishi mumkin. O'n va undan ortiq elementlardan qirqib olingan rasmlarni tuzadi.</p>	<p>To'liq kiyina oladi. Poyabzali iplarini bog'laydi. Mustaqil tarzda tishini tozalaydi. Ko'chani kesib o'tadi. Bo'tqa yoki saryog' qutisi qopqog'ini yopadi. Sochini taray oladi.</p>	<p>O'zi do'stlar orttiradi. O'z muammolarini o'zi yaxshi hal etadi. Musobaqa o'yinlari o'ynaydi. Birgalikda qarorlar qabul qilish, rollarni bo'lish, qoidalarga amal qilish bilan guruh o'yinlarida qatnashadi. Do'stlarini maqtaidi va qo'llab-quvvatlaydi, yordam beradi. O'zining noyobligi va layoqati haqida ijobiy fikrlarni aytadi. O'ziga yarasha topshiriqlarni o'zi hal eta oladi. Mustaqil faoliyat bilan 20 daqiqa shug'ullanadi. Xulq-atvor qoidalarini o'rnatadi va besh qoidaga doimiy ravishda amal qiladi.</p>

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH VA TARBIYACHI MAHORATI

Ta'lim muassasalarining bir turi sifatida maktabgacha ta'lim muassasasi (MTM), shubhasiz, ularning har qaysisiga xos, bolalarning tarbiyasi, ta'limi, rivojlanishi va salomatligiga yaxshi yo'nalganligi bilan bog'liq umumiy xususiyatlarga ega. Shu asnoda tarbiyalanayotgan bolalarning yosh xususiyatlariga ko'ra MTM faoliyati boshqa ta'lim muassasalarida kechadigan jarayonlar boshqalaridan jiddiy farq qiladi. Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki, ta'lim sifatini boshqarishning umumiy nazariy yo'llarini maktabgacha ta'lim amaliyotiga mexanik ravishda ko'chirish mumkin emas. Ular maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatining o'ziga xosliklariga mos yangi mazmun bilan to'ldirilishi kerak.

Shu sababdan ham muhim davlat vazifasini – «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» talablarini amalga oshirayotgan zamonaviy MTM tarbiyachisining xislatlari, uning ijodiy faoliyati asosan amaliy ishda, pedagogik tajribalarni egallash jarayonida o'sib-rivojlana boradi.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida: «Tegishli ma'lumoti, kasbiy tayyorgarligi, boy va yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan shaxslargina pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega»¹, – deb ta'kidlangan. Bu hujjat talablarini bajarish uchun pedagoglarda kasbiy mahorat va kompetentlikni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Ayni vaqtda pedagogning kasbiy mahorati ularda umumiy madaniyat va aql-zakovatning yuqori darajada rivojlanganligi, ularning pedagogika va psixologiya fanlari sohasida bilimlar bilan qurollanganligi, o'qitish va tarbiyalash ishlari tajribasidan erkin va ustalik bilan foydalana bilishi, o'quv-tarbiya ishlari metodikasini mukammal egallaganligi, mutaxassisligiga doir keng va chuqur bilim sohibi bo'lishi kabilar bilan e'tirof etilmoqda.

---

¹ Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori // O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. 5-modda. T.: O'zbekiston, 1997. B.21

Maktabgacha ta'lim muassasalarida maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang - barangdir.

Ta'lim-tarbiyaviy ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi maktabgacha ta'lim muassasalardagi pedagogik jarayonni, har bir faoliyat turini to'g'ri tashkil etishga bog'liq.

Tarbiyachi qanday ish hujjatlarni yuritadi?

Tarbiyachining ish hujjatlari.

1. Ta'lim – tarbiyaviy ish rejasi.
2. Davomat daftari.
3. Fil'tr daftari
4. Patronaj daftari
5. Ota-onalar haqida ma'lumot daftari
6. O'z ustida ishlash daftari
7. Metodik uyushmaga qatnashish daftari;
8. Bolalar bilan yakka ishlash daftari;
9. «Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari» asosida bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlarini tahlil qilish (har olti oyda);
10. Tahlil daftari (o'zaro mashg'ulotlarni kuzatish);
11. Ota - onalar bilan o'tkaziladigan majlis qarori daftari.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida mashg'ulotlar jadvali.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida mashg'ulotlar ertalab 9.30 dan boshlanib, davomiyligi kichik guruhlarda 10-15 daqiqagacha, katta va tayyorlov guruhlarida 25-30 daqiqadan oshmasligi darkor. Mashg'ulotlar oralig'ida bolalar bilan tetiklashtiruvchi, charchoqni oluvchi o'yinlar o'tkaziladi. Har bir yo'nalish bo'yicha oy oxirida bolalar bilan mujassam - nazorat mashg'ulotlari o'tkaziladi va bolalarning dastur vazifalarini qay darajada egallaganliklari tahlil qilinadi. 1-kichik guruh mashg'ulotlar jadvaliga kiritilgan «Ta'limiy o'yin-mashqlari»larida (sensor tarbiya) zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan biri - Mariya Montessori metodikasini keng qo'llash tavsiya etiladi.

I-kichik guruhda 0,5 dan taqsimlangan atrof olam bilan tanishtirish mashg'uloti – tabiat bilan tanishtirish mashg'uloti bilan, badiiy adabiyot bilan tanishtirish mashg'uloti – loy mashg'uloti

bilan, qurish-yasash mashgʻuloti esa bir hafta yirik qurilish jihozlari, bir safar mayda qurilish jihozlari bilan almashtirilib oʻtiladi.

II-kichik guruhdan boshlab jadvalda 0,5 dan taqsimlangan tabiat bilan tanishtirish mashgʻuloti – badiiy adabiyot bilan, qurish-yasash mashgʻuloti esa applikasiya mashgʻuloti bilan almashtirilib oʻtiladi.

Katta-tayyorlov guruhlarda qurish-yasash mashgʻuloti qoʻl mehnati bilan almashlashtirilib oʻtiladi. Oʻqish va savodga tayyorgarlik vazifalari oʻz ichiga kichik guruhda asosan tovushlarni toʻgʻri talaffuz etish mashqlarini oladi.

Oʻrta, katta guruhlarda esa oʻqish va savodga tayyorgarlik vazifalari nutq oʻstirish mashgʻuloti vazifalariga qoʻshib olib boriladi.

Tayyorlov guruhda esa alohida savodga tayyorgarlik mashgʻuloti kiritiladi.

Tarbiyachining taʼlim-tarbiyaviy ish rejasining shakli

Tarbiyachi oylik taʼlim-tarbiya ish rejasini tuzadi va metodistga tasdiqlash uchun beradi.

Oylik ish reja daftari quyidagicha toʻldiriladi:

- ish rejaning titul varagʻi;
  - tasdiqlangan haftalik mashgʻulotlar jadvali;
  - bir oylik mashgʻulotlarning istiqbol rejasi;
  - har 15 kunga moʻljallangan 2 ta ertalabki badantarbiya mashqlari kompleksi;
  - ota-onalar bilan ishlash rejasi;
- rejaning asosiy qismida - kundalik faoliyat bayoni yoritiladi.

1. Titul varagʻi:

... TXTB
... –sonli MTM ... guruhining
2013-2014 oʻquv yili
ISH REJASI

Tarbiyachi .....

2. Tasdiqlangan mashgʻulotlar jadvali.
3. Oylik istiqbol ish rejasi.
4. Ertalabki badantarbiya (har oyda 2 ta kompleks).
5. Ota- onalar bilan ishlash.

Kundalik ish reja. Kundalik faoliyatning yuritilishi.

Kundalik reja quyidagicha bayon etiladi:

- Ertalabki soat;
- Mashg‘ulotlar;
- Sayr;
- Kunning 2-yarmi;
- Kechki sayr.

Kundalik reja. Ertalabki soat.

1. Suhbat (mavzu);
2. O‘yinlar (mavzu);
3. Mustaqil faoliyat;
4. Mehnat;
5. Bolalar bilan yakka tartibda ishlash.
6. Badantarbiya

Mashg‘ulotlar

1. Mashg‘ulot yo‘nalishi, mavzu va maqsadi.
2. Zaruriy jihoz va ko‘rgazmali qurollar.
3. Mashg‘ulotning borishi (tarkibiy qismlari)

Mashg‘ulotning tarkibiy qismlari (misol tariqasida berilgan)

1. Kirish;
2. Savol-javob;
3. Surat ko‘rish;
4. Hikoya tuzish;
5. O‘yin;
6. Umumlashtirish;
7. Yakunlash.

Sayr qismlarining ketma-ketligi olingan mavzuga qarab o‘zgarishi mumkin

Sayr

1. Kuzatish.
2. Harakatli o‘yin.
3. Ixtiyoriy o‘yinlar.
4. Mehnat.
5. Tinch o‘yin (agar guruhda 20 tadan kam bola bo‘lsa yakka tartibda ishlashni rejalashtirish mumkin)

Kunning ikkinchi yarmi

1. Yakka tartibda ishlash.

2. Ifodali o‘qish va suhbat.
3. O‘yinlar (ta’limiy, stol ustida, voqeaband, ixtiyoriy, sahna-
lashtirilgan).
4. Ko‘ngilochar soatlar (har oyda 1-2 marta.) Kechki sayr
  1. Ixtiyoriy kuzatish;
  2. Ixtiyoriy o‘yinlar;
  3. Ota-onalar bilan ishlash.

Kundalik reja bayonining yozilishiga qisqacha sharh

- Ertalabki soatda qilinadigan pedagogik ishning asosiy vazifasi bolalarda tetik, quvnoq kayfiyat uyg‘otishdir. Bunda bola faoliyati erkin bo‘ladi, bolaning istagi va qiziqishiga tayaniladi, faoliyatlarning shakli va mazmuni qiziqarli bo‘lishi ta’minlanadi. Tarbiyachi har kuni ertalabki soatda bolalarning birlamchi tibbiy ko‘rik asosida qabul qiladi, ota-onalar bilan suhbat olib boradi, badantarbiya mashqlarini o‘tkazadi.

- Kundalik faoliyat bayonida ertalabki soatda tarbiyachi bolalar bilan belgilangan mavzu yuzasidan qisqa suhbat uyushtirishi ko‘rsatiladi, asosiy o‘rinni bolalarning o‘yin faoliyati uchun ajratiladi. Ijodiy o‘yinlarni, tinch o‘yinlarni (qurish-yasash, rasmlar kitoblarni tomosha qilish) tashkil etish rejalashtiriladi.

- Rejada bolalarning mehnat faoliyati keng yoritiladi. Mehnat tarbiyasining to‘rtta vazifalari besh kunga bo‘linib yoziladi. Navbatchilik har bir kun uchun alohida rejalashtirilmaydi. Rejada navbatchilikka yangilik kiritilsa, navbatchilik vazifasi murakkablashtirilsa yoki sharoitlar o‘zgarsa, yangi mazmuni alohida yoritiladi.

- Bolalarning mustaqil faoliyati rejalashtirilmaydi, u bolaning qiziqishiga va kayfiyatiga bog‘liq. Har bir bola erkin holda o‘zi istagan faollik markazini tanlashi va u yerda ishlashi mumkin. Tarbiyachi bolalarni kuzatishi va zarur holda unga yordam ko‘rsatishi lozim.

- Tarbiyachi unutmasligi kerak: faollik markazida bolani majburlamaslik; bolaning erkin faoliyat yuritishi uchun imkoniyat yaratib berish. Eng asosiysi faollik markazida hamma narsa bola uchun qiziqarli bo‘lishi lozim.

- Mashg‘ulotning maqsadida tarbiyachi bolalarga beriladigan ta’lim va tarbiya vazifalarni ko‘rsatadi, bolalar egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar hajmini aniq belgilaydi.

Mashg'ulotning borishini to'liq yozilmay, manbaning muallifi, ishlanmaning betini ko'rsatib o'tish kifoya. So'ngra zaruriy jihoz va ko'rgazmalarni ko'rsatadi. Mashg'ulot ishlanmasi yozilgan metodik qo'llanma yo'q bo'lsa, tarbiyachi mashg'ulot ishlanmasini yozishi lozim.

Kundalik reja hisobotini yozilishiga qisqacha sharh:

- Tarbiyachi kundalik hisobot yozmaydi. Mashg'ulot davomida o'tilgan mavzuni o'zlashtirmay qolgan bolalarni yakka ishlash daftariga shu kunning o'zida bu bolalar bilan qachon, qaysi mavzuda yakka ish olib borilishi belgilab qo'yiladi. Tarbiyachi har kuni ertalabki soatda, sayrda, kunning 2-yarmida o'zlashtirmagan bolalar bilan yakka ish olib borishi lozim.

- Tarbiyachi har oyning oxirida nazorat mashg'ulotini tayyorlab o'tkazadi. Nazorat mashg'ulotining tahlili joriy oyning oxirgi kunlarida o'tkaziladi. Mashg'ulot tahlili bo'yicha bayonnoma yozilib, mashg'ulot natijasiga ko'ra har bir tarbiyachiga vazifalar beriladi.

- O'quv yili davomida ikki marta (1-yarim yillik, 2-yarim yillik) Davlat talablari asosida bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlari tahlil qilinadi.

Tarbiyachining ta'lim-tarbiya ishini to'g'ri rejalashtirishi avvalo faoliyat turlari bo'yicha pedagogik jarayonni tashkil etish va takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

Bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlarini tahlil qilish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari asosida: maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishi, ijtimoiy-hissiy rivojlanishi, nutq, o'qish va savodga tayyorgarlik, hamda bilish jarayoni, atrof olam to'g'risidagi bilimga ega bo'lish va uni anglash yo'nalishlari bo'yicha egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash o'quv yili bo'yicha 1-yarim yillik (sentabr, oktabr, noyabr, dekabr), 2-yarim yillik (yanvar, fevral, mart, aprel, may) bo'yicha olib boriladi.

- Tarbiyachi har oyning oxirida nazorat mashg'ulotini tayyorlab o'tkazadi. Nazorat mashg'ulotining tahlili joriy oyning oxirgi kunlarida o'tkaziladi. Mashg'ulot tahlili bo'yicha bayonnoma yozilib, mashg'ulot natijasiga ko'ra har bir tarbiyachiga vazifalar beriladi.

- O‘quv yili davomida ikki marta (1-yarim yillik, 2-yarim yillik) Davlat talablari asosida bolalarning rivojlanish ko‘rsatkichlari tahlil qilinadi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»¹da qayd etilganidek, maktabgacha ta‘lim tizimini takomillashtirish bo‘yicha malakali tarbiyachi va pedagog kadrlar bugungi kunda uzluksiz innovatsion izlanishda bo‘lishi, fikrlashi, vaziyatga ko‘ra o‘z kasbiga bo‘lgan munosabatlarini o‘zgartirishi, shuningdek, boshqalarda ham innovativ g‘oyalarni shakllantirish asosida faoliyat ko‘rsatishi zarur.

Maktabgacha ta‘lim muassasalari (MTM) tarbiyachilari bunday faoliyatga alohida tayyorgarlik ko‘rishi kerak bo‘lib, bu o‘z navbatida tarbiyachilarning kasbiy qiziqishlari ko‘lamini kengaytirishga, ya‘ni ularning adabiyotlar o‘qib o‘rganishdan to nazariy psixologik-pedagogik va fundamental tadqiqotlar olib borishiga ham imkoniyatlar yaratadi. Yaxshi ilmiy-pedagogik tayyorgarlik innovatsion faoliyatning samaradorligini ta‘minlaydi. Innovatsion jarayonlarda faol ishtirok etuvchi tarbiyachi pedagog muntazam ravishda o‘zini-o‘zi rivojlantirishi va MT tizimini takomillashtirishning katalizatoriga aylanadi, ya‘ni mazkur jarayonlarning tezlashishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Umumiy holda, MTMda tarbiyachilarning innovatsion faoliyatini tashkil etishga obyektiv va subyektiv omillar sabab bo‘ladi. Obyektiv omillarga davlatning yangi ta‘lim siyosati, ta‘lim sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlar, ta‘lim muassasasining innovatsion faoliyat yo‘nalishidagi tajribalarini keltirishimiz mumkin. Subyektiv omillarga esa ijtimoiy-hududiy ehtiyoj, MTM faoliyatining rivojlanish jarayoni, tarbiyachilarning bilim, ko‘nikma va malakalari, ilmiy salohiyatining rivojlanishi, ta‘lim muassasasi salohiyatining o‘sishi, boshqaruv xususiyatlarining o‘zgarishi misol bo‘ladi.

Maktabgacha ta‘lim tizimini isloh etish pedagogik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni talab etadi. Chunki MTM tarbiyachisi mehnatining ijtimoiy ahloqiy samaradorligi va obro‘si uning tayyorgarlik darajasiga bog‘liq. Bu jarayon kasbiy faoliyatga

---

¹ O‘zbekiston Respublikasi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». - T.: O‘zbekiston, 1997

egalik qilishning pedagogik qonun-qoidalariga amal qilishga bog'liq.

MTM tarbiyachilari kasbiy faoliyati jarayonida O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim Konsepsiyasi «Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari»da qo'yilgan vazifalarni bajarishda innovatsion yondashuv ijobiy va samarali natija bera oladi:

1. Tarbiyachilarni ta'limiy vazifalari:
- bolalarda savodxonlikni shakllantirish;
- o'qish, yozish, sanash, oddiy matematik amallardan xabardor qilish, murakkab bo'lmagan mashqlarni bajartirish jarayonida ma'naviy- axloqiy, odob sifatlarini shakllantirish.

2. Ijtimoiy pedagogik faoliyat jarayonini to'g'ri tashkil etish.

3. Bolalarni hulqida, xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan salbiy odatlar va jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlarni bartaraf etish.

4. Bolalarni jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlarni bartaraf etishda ota-ona va tibbiy xodimlar bilan hamkorlikni o'rnatish lozim.

Hozirgi jamiyat, madaniyat va ta'lim taraqqiyoti sharoitida tarbiyachi innovatsion faoliyatiga zarurat tug'ildi. Tarbiyachining innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator shart-sharoitlarga bog'liq. Unga tarbiyachining tayinli muloqoti, aks fikrlarga nisbatan beg'araz munosabati, turli holatlarda ratsional vaziyatning tan olinishini uqtirishga tayyorligi kiradi.

Chunki, ta'lim tizimining hozirgi kundagi rivojlanish bosqichida uning birinchi bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'limda jadal o'zgarishlar yuz bermoqda. Ushbu o'zgarishlar MTM tarbiyachisi faoliyatida o'z-o'zini faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa tarbiyachi shaxsining kreativligini shakllantirish imkoniyatini beradi. Yangilik kiritishning muhim sharti muloqotning yangi vaziyatini tug'dirishdir. Muloqotning yangi vaziyati – bu tarbiyachining o'z mustaqillik mavqeini mustahkamlashga, dunyoga, pedagogika faniga, o'ziga bo'lgan yangi munosabatni yarata olish qobiliyatidir. Tarbiyachi o'z nuqtai nazarlariga o'ralashib qolmasdan, u pedagogik tajribasining boy shakllari orqali

ochilib, mukammallashib boradi. Bunday vaziyatlarda tarbiyachining fikrlash usullari, aqliy madaniyati o'zgarib, hissiy tuyg'ulari rivojlanadi. Keyingi sharti – bu tarbiyachining madaniyat va muloqotga shayligi. O'qituvchining innovatsion faoliyati voqelikni o'zgartirishga, uning muammolari va usullarini yechishni aniqlashga qaratilgandir.

Tarbiyachi, rahbar va tarbiyalanuvchi hamda ota-onalar o'rtasidagi muloqot namunasining o'zgarishi innovatsion faoliyat shartlaridan biridir. Yangi munosabatlar an'analarda bo'lganidek, qistovlar, hukmga bo'ysunish kabi unsurlardan holi bo'lishi lozim. Ular tenglarning hamkorligi, o'zaro boshqarilishi, o'zaro yordam shaklida qurilgan bo'lishi darkor. Shu o'rinda innovatsion faoliyatning quyidagi asosiy funksiyalarni izohlab o'tishimiz lozim:

- kasbiy faoliyatning ongli tahlili;
- me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;
- kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik;
- dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo'lish;
- o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, o'z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam qilish.

Demak, tarbiyachi yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi sifatida namoyon bo'ladi.

Hozirgi jamiyat, madaniyat va ta'lim taraqqiyoti sharoitida tarbiyachi innovatsion faoliyatiga bo'lgan zaruriyat quyidagilar bilan o'lchanadi:

- ijtimoiy-iqtisodiy yangilanish ta'lim tizimi, metodologiya va o'quv jarayoni texnologiyasining tubdan yangilashni talab qiladi. Bunday sharoitda o'qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va foydalanishdan iborat bo'ladi;
- ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish doimo o'qitishning yangi tashkiliy shakllarini, texnologiyalarini qidirishni taqozo qiladi;
- pedagogik yangilikni o'zlashtirish va uni tatbiq etishga nisbatan o'qituvchining munosabat harakteri o'zgarishi.

Psixologik nuqtai nazardan MTM tarbiyachisi doimiy ravishda o'z bilimlarini oshirish bilan shug'ullanishi zarurdir. Chunki

tarbiyachilik mehnatining asosiy xususiyati ham shudir. Pedagog hamma vaqt odamlar orasida bo‘larkan, u birinchidan, odamlarni ko‘pdan beri qiziqtirib kelayotgan haqiqatni o‘z qarashlari bo‘yicha to‘g‘ri tushuntirib berishi lozim. Masalan, ayrim ota-onalar bolalar bog‘chasida bo‘lish borasida o‘z salbiy tajribalariga ega bo‘lib, tarbiyachilar davrasida ba‘zan o‘zlarini noqulay his qilishadi. Boshqalar esa tarbiyachilar «qanday bo‘lishi kerak»ligini hamisha biladilar, deb hisoblaydilar va ular bilan muzokara olib borishga ehtiyoj yo‘q, deb o‘ylaydi. Shuningdek, tarbiyachilarda ham ba‘zan bolalarni qanday tarbiyalash to‘g‘risida maslahat beradigan ota-onalar bilan aloqada bo‘lishga nisbatan salbiy tajriba bo‘ladi. Bunday holatlar mo‘tadil aloqa o‘rnatishga xalaqit berishi mumkin. Oiladan olinadigan ma’lumot qanchalik muhimligi haqida avval boshdan ota-onalar bilan gaplashib olish va buni ularga tushuntirish zarur. Diqqat bilan eshita bilish –ochiqcha muloqotning muhim sharti. «Javohir uyda nima bilan shug‘ullanishni yaxshi ko‘radi?» yoki «Madina bolalar bog‘chasi haqida sizga nimalarni hikoya qiladi?» kabi ochiq savollarni berish bilan tarbiyachi ota-onalarga o‘z bolalari to‘g‘risida hikoya qilishlari uchun imkon yaratishi, hamda muloqotga kirishar ekan, tarbiyachilar ota-onalar uchun tushunarli, ravshan bo‘lgan tildan foydalanishlari va ularga savol berish imkoniyatini berishlari kerak.

MTM tarbiyachisining mustaqil bilim egallashi deganda, uning o‘z bilimlarini doimiy ravishda kasbiy va umummadaniy axborotlar bilan to‘ldirib, o‘zining individual ijtimoiy tajribasini keng miqyosda doimo yangilab borishi tushuniladi. Odatda aksariyat MTM tarbiyachilari mustaqil bilim egallash zarurligini tushungan holda, undan yuqoridagi kabi holatlarda muvaffaqiyatli foydalanadilar.

Buning motivlari odatda pedagogik faoliyatdagi muloqot jarayonida tarbiyachi oldida yuzaga keladigan muammolarni anglab olish natijasida shakllanadi. Ko‘p hollarda bunday motivlar MTM tarbiyachilarini qanday o‘qitib va qanday tarbiyalash kerak, degan xohish-istaklar tariqasida, fanning oxirgi yutuqlari, o‘zining pedagogik mahoratini takomillashtirish ehtiyoji tug‘ilishi munosabati bilan shakllana boradi.

Shu bilan birga yaqqol ko‘zga tashlanib turgan ayrim hollardan ko‘z yuma olmaymiz. Masalan, pedagoglar ommasining ma’lum qismi mustaqil izlanishda bo‘lib, o‘z bilim saviyasini oshirish bilan faol shug‘ullanmaydi, malakasini oshirishga intilmaydi, ba’zilar muayyan bilimlar sohasida taraqqiyotdan butunlay ortda qolmoqdalar. Bunday tarbiyachilar o‘sib kelayotgan yosh avlodning ta’lim va tarbiya taraqqiyotiga jiddiy zarar keltiradilar.

Muammoni hal etishda asosiy vazifa malaka oshirish tizimi zimmasiga tushadi. Respublikamizda MTM xodimlarining malakasini oshirish institutlarining tarmoqlari joriy etilgan. Bular maktabgacha muassasalar xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish respublika o‘quv-metodika markazi va viloyatlardagi xalq ta’limi xodimlarining malakasini oshirish institutlaridir.

Xalq ta’limidagi bu tizimning asosiy vazifasi doimiy ravishda pedagog kadrlarning malakasini oshirish, pedagog kadrlarni o‘zlarining kasbiga xos bilim saviyasini, ko‘nikma, malakalarini, ma’naviyat va ma’rifatini, shu bilan bir qatorda iqtisodiy, ekologik va huquqiy ma’lumotni oshirishga da’vat etuvchi ijtimoiy psixologik sohalarni rivojlantirib borishdan iboratdir.

MTM tarbiyachisining mustaqil bilim egallashi va malakasini oshirishi pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishda zaruriy shartlardandir.

Sharq mutafakkirlari o‘qituvchi o‘zi o‘qib tursagina – o‘qituvchi bo‘la oladi, agar u o‘qishni to‘xtatib qo‘yar ekan, unda o‘qituvchilik ham o‘ladi, deb juda haqqoniy aytganlar.

Bu haqiqatni yoshi qancha bo‘lishidan, pedagogik mahoratidan, qanday mashg‘ulot o‘tkazishidan qat’iy nazar barcha MTM tarbiyachilari yaxshilab bilib olishlari lozim. Chunki, maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang-barangdir. Ta’lim-tarbiyaviy ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi maktabgacha ta’lim muassa-salardagi pedagogik jarayonni, har bir faoliyat turini to‘g‘ri tashkil etishga bog‘liq.

Maktabgacha ta’lim tizimini isloh etish pedagogik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni talab etadi. Chunki MTM tarbiyachisi mehnatining ijtimoiy ahloqiy samaradorligi va obro‘si

uning tayyorgarlik darajasiga bog‘liq. Bu jarayon kasbiy faoliyatga egalik qilishning pedagogik qonun-qoidalariga amal qilishga bog‘liq.

MTM tarbiyachilari kasbiy faoliyati jarayonida O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim Konsepsiyasi¹ va «Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari»da² qo‘yilgan vazifalarni bajarishda o‘z malakasini oshirib borishi ijobiy va samarali natija bera oladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishda mahoratli pedagog bolalar va ularning xatti-harakati yuzasidan oilalar bilan samimiy aloqada bo‘lishi nihoyatda muhim. MTM va oila bir-biri bilan mustahkam bog‘liq hamda ular o‘rtasida aloqa qanchalik yaxshi yo‘lga qo‘yilsa, bola shuncha ko‘p yordam oladi hamda uning dastlabki ta’lim tajribasi muvaffaqiyatli bo‘lishi ehtimoli ortadi. Tig‘iz ish sharoitida oila bilan doimiy aloqa uchun vaqt topish hamisha ham oson emas, lekin tarbiyachilar bolaning muvaffaqiyatlari uchun uni juda muhim deb hisoblashsa, u kundalik ishning bir qismiga aylanadi.

Har bir bola alohida holda o‘sadi va rivojlanadi, biroq shunga qaramay barcha bolalar rivojlanishning ma’lum ketma-ketlikdagi bosqichlaridan o‘tadilar. Ushbu bosqichlarning har birida bir xil yoshdagi bolalar uchun umumiy bo‘lgan xususiyatlar kuzatiladi. Bola qaysi yosh davridagi psixologik va fiziologik xususiyatlarini boshdan kechirmasin, ular haddan tashqari o‘z oilasiga bog‘liq bo‘ladi, chunki oila:

- yashashi, ovqatlanishi, kiyinishi, sog‘ligi haqida qayg‘urish orqali ularning jismoniy sog‘-salomatligini;
- mehr-muhabbat, qo‘llab-quvvatlash, nima yaxshiyu nima yomonligi to‘g‘risida doimiy ravishda eslatib turish vositasida his-tuyg‘ularining jo‘shqinligini;
- muloqot qilish, emaklash, yurish, yugurish, tirmashish, o‘ynash, shuningdek, yangi taassurotlar olish imkoniyatlari bilan ularning kamol topishi uchun shart-sharoitlarni ta’minlaydi.

---

¹ F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, F.N.Vahobova. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim konsepsiyasi. T.: 2008, B.3

² Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari. – Toshkent – 2008.

MTM tarbiyachilari oilaning bolani ilk tarbiyachisi sifatidagi ustuvor mavqeini e'tirof etishlari juda muhim. Zamonaviy MTM tarbiyachisi ijtimoiy psixolog bo'lmazligi mumkin emas. Shuning uchun ham o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yo'lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir.

Bola maktabgacha ta'lim muassasalariga qatnay boshlaguniga qadar oila unga elementar harakatlardan tortib, to'p uloqtirishgacha bo'lgan ko'pgina narsalarni o'rgatgan xolda ertak eshitishdan zavq olish ko'nikmasini hosil qilgan bo'ladi. Bolaning ilk rivojlanishida oilaning ahamiyatini yetarli baholash juda qiyin. Bolalar oilada tarbiyalanadi, unda sodir bo'ladigan voqealar ularga katta ta'sir ko'rsatadi. Oila, bu – o'z bolalari hayotida doimiy ravishda ishtirok etadigan, ular to'g'risida qayg'uradigan, ularni o'qitadigan, qarorlar qabul qiladigan odamlar.

Oilalar turlicha bo'ladi. Ular kichik, uncha katta bo'lmagan yoki katta, keng bo'lishi mumkin. Ularda ko'plab aka-uka va opa-singillar yoki birgina bola bo'lishi ham mumkin. Ayrim oilalarda bola asrab olingan bo'ladi yoki qarindoshlari bilan yashaydi. Bola ota-onasidan tashqari, amma-xola, amaki-tog'a, bobo va buvi, oilaning yaqin do'stlari kabi ko'plab o'zi uchun hurmatli bo'lgan katta yoshdagi kishilar bilan mustahkam aloqada bo'lishi mumkinligi sababli ota-onalar bilan aloqa o'rnatishni yetarli hisoblamay, bola hayotiga real ta'sir ko'rsatadigan barcha kishilar bilan hamkorlik qilishi kerak.

Bola vositasida oila bilan muloqot qilish – murabbiylar jamoasi majburiyatlarining muhim qismi hisoblanadi. Barcha oilalar o'z bolalarining baxt-saodatidan manfaatdor va ularning yaxshi va mamnuniyat bilan o'qishlarini istaydilar. Shuning uchun oila a'zolari uning yutuqlaridan xabardor bo'lishni xohlaydilar. Pedagoglar ota-onalar bilan bola haqidagi tasavvurlarini chuqurlashtirish va imkon qadar samarali ishlash uchun bolaning uydagi va MTMdagi holati, uning kuchli va zaif tomonlarini, tashvish tug'diradigan barcha jihatlarni mamnuniyat bilan muhokama qilishlari kerak.

Muloqotlar ochiqcha va ishonchli bo'lishi uchun albatta vaqt talab qilinadi.

Mahoratli MTM tarbiyachisi oilalar bilan aloqa qilishda quyidagi tamoyillarga rioya qiladi:

- Vaqt topadi, imkoniyat yaratadi hamda ota-onalarning o‘z fikr-mulohazalari, quvonchlari, tashvishlari va niyatlarini gapirib berishlarini qo‘llab-quvvatlaydi.
- Ko‘z-ko‘zga tushib suhbat qilish mumkin bo‘lgan joyni tanlaydi va ma‘lumotlarga hamisha maxfiy sir sifatida munosabatda bo‘ladi.
- Oilalar tarbiyachilar bilan eng shaxsiy ma‘lumotlarni o‘rtoqlashadilar, binobarin, ularni sir saqlash muhim.

Ishlaydigan ota-onalarda ko‘pincha bo‘sh vaqt juda kam bo‘ladi. Shuning uchun tarbiyachilar oilalar bilan suhbatlashishi mumkin bo‘lgan tabiiy norasmiy vaziyatlar bog‘cha va uy o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni rivojlantirish uchun juda muhim.

Yetakchi psixologlarning e‘tirof etishlaricha, ko‘pgina tarbiyachilar ota-onalar bilan aloqa qilish uchun ular bolalarini bog‘chaga olib kelgan yoki bog‘chadan olib ketayotgan vaqtdan foydalanishga harakat qiladilar. Bu vaqtda ular ota-onalarga kun mobaynidagi voqealar, bolaning muvaffaqiyatlari to‘g‘risida xabar berishlari, o‘tkazilishi rejalashtirilgan majlis va boshqa narsalar haqida eslatishlari mumkin (lekin bunda bolaning qandaydir muammolari (agar ular bo‘lsa) to‘g‘risida so‘z ochmagan ma‘qul). Kunning avvali va oxirida ota-onalar bir-birlari bilan muloqot qilishlari, tarbiyachilarga savollar berishlari, uchrashuv haqida so‘rashlari, bolalar bilan o‘ynashlari, ularga kitob o‘qib berishlari mumkin.

Ota-onalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, muloqot uchun norasmiy vaqt belgilanganda uchrashuv jadvali o‘zgaruvchan qilib tuzilishi hamda kun avvali va oxiridagi erkin suhbatlashish sharoitiga muvofiqlashtirilishi kerak. Ota-onalarning bog‘cha ostonasini hatlab o‘tar-o‘tmas bolalarini shosha-pisha tashlab ketishlaridan iborat holatlarni kamaytirish uchun shunday tartib o‘rnatish kerakki, unga muvofiq ota-onalar bolani guruh turgan yergacha kuzatib kelishlari va uning boshlanayotgan kunni o‘tkazishga tayyorgarlik ko‘rishiga ko‘maklashishlari kerak bo‘ladi.

Yana shuni ham e‘tirof etish kerakki, tarbiyachilar va bolalar o‘rtasida o‘zaro hurmat bo‘lishi kerak. Bolalar bog‘chasida guruh deb ataluvchi uyushmada hurmat zarur tarkibiy element hisoblanadi.

Tarbiyachilar ular bolalardan kutadigan o‘zaro bir-birini tushunish, hurmat qilish va bir-biriga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishda namuna bo‘ladilar. Bolalar boshqa bolalar bilan ijodiy o‘zaro munosabatlarning mustahkam poydevorini qo‘yadi.

Pedagoglar guruhdagi har bir bolaga hurmat ko‘rsatsalar, bolalar qolgan barcha bolalarni – sekin yuguruvchilarni ham, a‘lo darajada rasm chizuvchilarni ham va hatto kam uchraydigan yoki ziddiyatli fe‘l-atvorli bolalarni ham qabul qilishni o‘rganadilar. Bolalar boshqalar ularning har birini qabul qilishlari va hurmat qilishlarini ko‘rganlarida hamda sezganlarida o‘zlarini qulay his qiladilar va erkin tutadilar, shu bilan birga o‘zlarining shaxsiy qiziqishlarini amalga oshiradilar.

Tarbiyachilar shuni tushunib yetishlari kerakki, bolalar ham kattalardek o‘zlariga bildirilgan samimiyatni his etadilar va sezadilar. Bolalarni ular bajargan ish natijalari uchun maqtash samimiyatni talab etadi, o‘zaro ta‘sir tabiiy holda va majbur etmaslik tarzida bo‘lishi lozim.

O‘z ustida ishlaydigan va mahoratini uzluksiz oshirib boradigan tarbiyachi maktub va kundaliklardan foydalanishi ham mumkin. Shuningdek, bola orqali ota-onalarga maktub jo‘natish yo‘li oilalar va pedagoglar jamoasi o‘rtasidagi yaqinlikni ta‘minlashga yordam beradi. Bu bolaning yangi muvaffaqiyatlari to‘g‘risidagi qisqagina xabar yoki raxmatnoma bo‘lishi ham mumkin. Odatda ota-onalar bunday maktublarni qiziqish bilan o‘qiydilar va javob yo‘llashga harakat qiladilar.

Bundan tashqari aloqalar rivojida tarbiyachilardan ota-onalarga yuboriladigan, ulardan yana tarbiyachilarga qaytariladigan kundaliklar (yoki aloqa daftari) katta rol o‘ynaydi. Xususan, ota-onalarning vaqti juda cheklangan yoki oilada telefon bo‘lmaganda bu o‘zaro aloqaning juda yaxshi usuli hisoblanadi. Agar bolada qandaydir shikoyat yoki muammolar bo‘lsa, kundalik doimiy aloqani ta‘minlaydi hamda ota-onalar yoki pedagoglar jamoasini u yoki bu o‘zgarishlardan xabardor qiladi. Bu usul ayniqsa, ota-onalar uchun qo‘l keladi. Chunki ular o‘z fikrlarini yozma shaklda oson ifodalaydilar.

Umuman olganda, oila bu – qudratli kuch, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosida kafolatlangan ijtimoiy

institutdir. Tahlillarimiz asosida bola tarbiyasi borasida MTM va oilaning samarali hamkorligiga erishish tarbiyachining qay darajada pedagogik mahoratni egallaganligiga bog‘liqdir. Demak, oila bilan hamkorlik shaxsni ilk tarbiyalash tizimi sifatida bolaning dunyoqarashi, ma’naviy olamining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR TA'LIM-TARBIYASIDA QO'LLANILADIGAN O'YINLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda.

Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazzmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar.

Ma'lumki, bolaning yoshi ulg'ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning atrofidagi narsa va hodisalar bo'yicha dunyoqarashi kengayib boradi.

Bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Bu o'rinda shu narsa xarakterliki, bola bilishga tashnaligidan atrofda o'zining haddi sig'adigan narsalari bilangina emas, balki kattalar uchun mansub bo'lgan, o'zining kuchi ham yetmaydigan, haddi sig'maydigan narsalar bilan xam amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Masalan: bola avtomashinani yoki tramvayni o'zi haydagisi, rostakam otga minib yurgisi, uchuvchi bo'lib, samolyotda uchgisi va rostakam harbiy bo'lgisi keladi. Tabiiyki bola o'zidagi bunday ehtiyojlarning birontasini ham haqiqiy yo'l bilan qondira olmaydi. Bu o'rinda savol tug'iladi: bolalarning tobora ortib borayotgan turli ehtiyojlari bilan ularning tor imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshilik qanday yo'l bilan hal qilinadi? Bu qarama-qarshilik faqatgina birgina faoliyat orqali, ya'ni, bolaning o'yin faoliyati orqaligina hal qilinishi mumkin. Buni quyidagicha izohlab berish mumkin¹:

-birinchidan, bolalarning o'yin faoliyati qandaydir moddiy mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyat emas. Shuning uchun bolalarni o'yinga undovchi sabab (motiv) kelib chiqadigan natija bilan emas, balki shu o'yin jarayonidagi turli harakatlarning mazmuniga bog'liqdir;

---

¹ Davletshin M.G., Sh.Do'stmuhamedova, M.Mavlonov, S.To'ychiyeva «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya» o'quv metodik qo'llanma. T.:2004. 118- b.

-ikkinchidan esa, bolalar o‘yin jarayonida o‘z ixtiyorlaridagi narsalarni, o‘zlarini qiziqtirgan, ammo kattalargagina mansub bo‘lgan narsalarga aylantirib, xohlaganlaricha erkin faoliyatda bo‘ladilar.

Bolalarning o‘yin faoliyatlari ularning jismoniy va psixik jihatdan garmonik ravishda rivojlanishi uchun birdan-bir vositadir. O‘yin bolalar hayotida shunday ko‘p qirrali faoliyatki, unda kattalarga mansub bo‘lgan mehnat ham, turli narsalar haqida tafakkur qilish, xom-xayol surish, dam olish va xushchaqchqlik jarayonlarining barchasi o‘yin faoliyatida aniq bo‘ladi. Shuni ham ta’kidlab o‘tish kerakki, o‘yin faqat tashqi muhitdagi narsa hodisalarni bilish vositasigina emas, balki qudratli tarbiya vositasi hamdir, ijodiy va syujetli o‘yinlarda bolalarning barcha psixik jarayon-lari bilan birgalikda ularning individual xislatlari ham shakllanadi.

Demak, bog‘chadagi ta’lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan bolalarning o‘yin faoliyatlarini maqsadga muvofiq tashkil qila bilishga bog‘liqdir. Shunday qilib, o‘yin bolalar xayoli tomonidan yaratilgan narsa emas, aksincha, bolalar hayolining o‘zi, o‘yin jara-yonida yuzaga kelib, rivojlanadigan narsadir.

Shuni ham ta’kidlash joizki, fan-texnika mislsiz rivojlanayotgan bizning hozirgi davrda hayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go‘yo, bir mo‘jizadek ko‘rinadi. Natijada ular ham o‘zlarining turli o‘yinlari jarayonida o‘xshatma qilib (ya’ni, analogik tarzda), har xil hayoliy narsalarni o‘ylab topadilar (uchar ot, odam mashina, gapiradigan daraxt kabilar). Bundan tashqari, bolalarning turli hayoliy narsalarni o‘ylab chiqarishlari yana shuni anglatadi-ki, ular o‘zlarining har turli o‘yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog‘da ehtiyojlarini ham aks ettiradilar.

Bolalarning o‘yin faoliyatlarida turli hayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlari odamning (shu jumladan, bolalarning ham) tashqi muhitdagi narsa va hodisalarni aks ettirishi passiv jarayon emas, balki faol, ijodiy yaratuvchanlik jarayoni ekanligidan dalolat beradi,

Bolalar o‘yin faoliyatlarining yana bir xususiyati, o‘yin jarayonida bolaning qiladigan xatti-harakatlari va bajaradigan rollarining ko‘pincha umumiylik xarakteriga ega bo‘lishidir. Buni

shunday tushunish kerakki, bola o'zining turli-tuman o'yinlarida faqat o'ziga tanish bo'lgan yolg'iz bir shofyorning, vrachning, militsionerning, tarbiyachining, uchuv-chining xatti-harakatlarnigina emas, balki umuman shofyorlarning, vrachlarning, tarbiyachilarning hamda uchuvchilarning xatti-harakatlarini aks ettiradi. Albatta, turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi cheklangan kichik yoshdagi bolalar (ba'zan kichik gurux bolalari ham) o'zlarining o'yinlarida konkret odamlarni va ularning harakatlarini aks ettiradilar xolos, Masalan, oyisini, dadasini, akasini, tarbiyachisini va shu kabilarni. O'rta yoki katta bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik xarakteriga ega bo'la boshlaydi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlari atrofdagi narsa va hodisalarni bilish quroli bo'lishi bilan birga, yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. O'zgacha qilib aytganda, o'yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o'yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, ya'ni yuksak insoniy xislatlarni tarbiyalash mumkin. Agarda biz bolalarning o'yin faoliyatlarini tashqaridan kuzatsak, o'yin jarayonida ularning barcha shaxsiy xislatlari (kimning nimaga ko'proq qiziqishi, qobiliyati, irodasi, temperamenti) yaqqol namoyon bo'lishini ko'ramiz. Shuning uchun bolalarning o'yin faoliyatlari, ularning individual ravishda o'rganish uchun juda qulay vositadir. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda o'zlari yolg'iz o'ynaydilar. Predmetli va konstruktorli o'yinlar orqali bu yoshdagi bolalar o'zlarining idrok, xotira, tasavvur, tafakkur hamda harakat layoqatlarini rivojlantiradilar. Syujetli-rolli o'yinlarda bolalar, asosan, o'zlari har kuni ko'rayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti-harakatlarini aks ettiradilar. 4-5 yoshli bolalarning o'yini asta-sekinlik bilan jamoa shaklidan xislatlarga ega bo'lib boradi.

Bolalarning individual xususiyatlarini, xususan, ularning jamoa o'yinlari orqali kuzatish qulaydir. Bu o'yinlarda bolalar kattalarning faqat predmetlarga munosabatini emas, balki ko'proq o'zaro munosabatlarini aks ettiradilar. Shuningdek, jamoa o'yinlarida bolalar bir guruh odamlarning murakkab hayotiy faoliyatlarini aks ettiradilar. Masalan, «poyezd» o'yinini olaylik. Bunda mashinist, parovozga ko'mir yoquvchi, provodniklar, kontrolyor, kassir, stantsiya

xodimlari va yo'lovchilar bo'ladi. Bolalarning mana shu kabi jamoa o'yinlari artistlarning faoliyatiga o'xshaydi. Chunki, jamoa o'yinidagi har bir bola o'z rolini yaxshi ado etishga intilishi bilan birga, o'yinni umumiy mazmunidan ham chetga chiqib ketmaslikka tirishadi. Bu esa, har bir boladan o'zining butun qobiliyatini ishga solishni talab etadi. Ma'lum rollarga bo'lingan jamoa o'yin, bolalardan qat'iy qoidalarga bo'ysunishini va ayrim vazifalarni talab doirasida bajarishni taqozo etadi. Shuning uchun bolalarning bunday jamoa o'yinlari psixologik jihatdan katta ahamiyatga ega. Chunki, bunday o'yinlar bolalarda irodaviylik, xushmuomalalik, o'yin qoidalariga, tartib-intizomga bo'ysunish va shu kabi boshqa ijobiy xislatlarni tarbiyalaydi va rivojlantiradi.

Katta bog'cha yoshida syujetli-rolli o'yinlar esa endi o'z mavzusining boyligi va xilma-xilligi bilan farqlanadi. Bu o'yinlar jarayonida bolalarda sardorlik xususiyati yuzaga kela boshlaydi, ularda tashkilotchilik ko'nikma va malakalari rivojlana boshlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shug'ullanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy san'atning ham ahamiyati juda kattadir. Bolaning tasavvur etish xarakteriga ko'ra, uning atrof hayotni qanday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur xususiyatlariga baho berish mumkin. Katta bog'cha yoshidagi bolalar chizgan rasmlar ularning ichki kechinmalari, ruxiy holatlari, orzu, umid va ehtiyojlarini ham aks ettiradi,

Bu yoshdagi bolalar rasm chizishga nihoyatda qiziqadilar. Rasm chizish bolalar uchun o'yin faoliyatining o'ziga xos bir shakli bo'lib hisoblanadi. Bola avvalo ko'rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o'zi biladigan, xotirasidagi va o'zi o'ylab topgan narsalarni chizadi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqa juda katta ahamiyatga ega bo'lib, aynan shunday o'yinlarda muvaffaqiyatga erishish shakllanadi va mustahkamlanadi. Bu yoshdagi bolalar uchun eng yaxshi daqiqalari va muvaffaqiyat bilan bog'liq bo'lgan musobaqa o'yinlarining ahamiyatligidir.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqalar juda katta ahamiyatga ega bo'lib, aynan shunday o'yinlarda muvaffaqiyatga erishish motivlari shakllanadi va mustahkamlanadi. Bu yoshdagi bolalar uchun eng yoqimli vaqt - yutish va

muvaffaqiyatli bo'lgan musobaqa o'yinlari ham ahamiyati juda katta.

Katta bog'cha yoshida qurish o'yinlari asta-sekinlik bilan mehnat faoliyatiga aylanib boradi. O'yinda bola sodda mehnat ko'nikma va malakalarini egallay boshlaydi. Predmetlarning xossalari anglay boshlaydi, amaliy tafakkur namunalari rivojlana boradi.

3-7 yoshli bolalarning psixik rivojlanishida badiiy-ijodiy faoliyat turi bo'lgan musiqaning ahamiyati ham juda kattadir. Musiqa orqali bolalar ashula aytishga, musiqa ohangiga mos – ritmik harakatlar qilishga o'rganadilar. 3-7 yoshlik davrida bolalarning asosiy faoliyati quyidagi ketma-ketlikda kechadi:

- predmetlarni o'rganishi;
- individual predmetli o'yinlar, jamoa syujetli-rolli o'yinlar;
- individual va guruh ijod;
- musobaqa o'yinlari;
- muloqot o'yinlari;
- uy mehnati.

Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyatlari haqida gapirar ekanmiz, albatta ularning o'yinchog'i masalasiga ham to'xtab o'tish kerak.

Bolalarga o'yinchoqlarni berishda ularning yosh xususiyatlarini, taraqqiyot darajalarini va ayni paytda ularni ko'proq nimalar qiziqtirishini hisobga olish kerak.

Ma'lumki, 1-3 yoshdagi bolalar hali tashqi muhitni juda oz o'zlashtirgan bo'ladilar. Ular hali ko'p narsalarning rangini, hajmini ham yaxshi ajrata olmaydilar. Shuning uchun ularga qo'g'irchoq bilan birga har xil rangli kiyim, laxtak matolar ham berish kerak. Ayniqsa, qiz bolalar o'z qo'g'irchoqlarini har xil rangli matolarga o'rab, ro'mol qilib o'ratib mashq qiladilar. O'g'il bolalarga esa, har xil rangli, bir-birining ichiga sig'adigan quticha o'yinchoqlarni berish foydalidir.

O'yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bo'lgan ta'lim faoliyatiga tayyorlaydi. Odam birdaniga ijtimoiy tajribani o'zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallashi uchun odam, avvalo, yetarli darajada nutqni egallagan bo'lishi, ma'lum malakalar, uquvlar va sodda tushunchalarga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Bularga bola yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek, o'yin faoliyati orqali erishadi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN O‘TKAZILADIGAN KORREKSION-RIVOJLANTIRUVCHI O‘YIN-MASHG‘ULOTLAR

«Uchinchisi ortiqcha»

(3-5 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun)

1. Kattalar uchta so‘z aytishlari kerak. Masalan, «burgut», «chumchuq», «yo‘lbars». Bola aytilgan so‘zlarning barchasi jonli ekanligini, lekin burgut va chumchuq – qush, yo‘lbars esa hayvon ekanini aytishi kerak.

2. Bolaga «sut», «sharbat» va «kulcha» so‘zini aytishingiz, bola esa bularning barchasi yegulik ekanini, lekin sut va sharbat ichilishini, kulcha yeyilishini aytishi lozim. Boshida bola bu o‘yinga uncha tushunmasligi mumkin, lekin siz unga yordamlashib nima jonli, nima jonsiz, yeyiladigan, ichiladigan va hokazolar to‘g‘risida ma’lumot berib o‘tishingiz kerak. Birinchi o‘yinda u bir narsani, ikkinchisida esa ikkita narsani bilib oladi. Natijada bolalar nafaqat aytilgan predmetlarning qanday va nima maqsadda ishlatilishinigina emas, balki mantiqiy fikrlashni ham o‘rganadi.

Bu yoshdagi bolalarni harakatli o‘yinlar bilan ham o‘zingizga jalb etishingiz mumkin. Masalan, samolyot qanday qanot yozib uchishini, qanday tovush chiqarishini, ayiq polvon qanday yurishini, ovozinging yo‘g‘onligini ko‘rsatib, bolalar bilan xona bo‘ylab yuring.

«Xotira o‘yini»

(3-5 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun)

1. Stol ustiga bir necha predmetni qo‘yib qo‘ying. Ular oltiyettitadan oshmasligi kerak. Bolalar bu predmetlarni ko‘rib olishiga bir necha daqiqa vaqt beringda, predmetlarni ustini yopib qo‘ying. Bolalar stol ustida qanday predmetlarning borligini bir necha soniyadan keyin aytishi kerak.

2. Bolalar predmetlarni bir necha daqiqa ko‘rib bo‘lgach, ko‘zini yumib turing va bir predmetni olib, qolganlarining joyini almashtirib qo‘ying. Bolalar olib tashlangan predmetning nomini aytib berishi lozim bo‘ladi.

3. Stol ustidagi predmetlarning birini olib tashlamasdan, aksincha, yana bir predmetni qo‘shib qo‘ying. Bu o‘yin bolalarning

nafaqat diqqatini oshirishga, balki xotirasini ham rivojlantirishga yordam beradi. Qiziqarli tamoni shundaki, bu o‘yin usuli bilan nafaqat bolalarning, balki kattalarning ham diqqat-e‘tibori, xotirasini tekshirish mumkin.

Kechqurun barcha oila a‘zolari bir joyga to‘planganida kattalar diqqatini, xotirasini ularning kichkintoylari ham tekshirishlari ular uchun juda maroqli bo‘ladi.

«O‘rningni top!»

(3-5 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun)

1. Bu o‘yin bolalarni predmetlarni qayerga tegishli ekanini aniqlashlariga yordam beradi. Buning uchun siz qoshiq, kitob, daraxt, likopcha, doska, qalam, sumka, javon, lampa va hokazolarning kichikroq rangli suratlari va kattaroq qilib chizilgan oshxona, tabiat va maktab suratlarini yonma-yon qo‘yib chiqishingiz kerak. Shundan so‘ng bolalar kichikroq hajmdagi predmetlar qayerga tegishli ekanligini topishi kerak.

2. Bolalarga bundan ham qiziqarliroq bo‘lishi uchun o‘rmon va hovlili uy-joy hamda uy va yovvoyi hayvonlar tasvirlangan suratlarni chizing. Barcha rasmlarni aralashtirib chiqing. Bolalar hayvonlar uyda boqiladimi yoki o‘rmonda yuradimi, shuni topib o‘rniga qo‘yishlari kerak. Bu o‘yin o‘ynalayotganda o‘rmonda va uyda yana qanday hayvonlar bo‘lishi mumkinligi haqida aytib o‘ting va iloji boricha ularning rasmlarini chizib ko‘rsating. Keyingi safar yana shu o‘yinni o‘ynayotganingizda uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlarning qanday ovoz chiqarishi, qanday yurishi haqida ham gapirib bering. Bu o‘yin-mashg‘ulot bolalarning hayvonot dunyosi haqidagi tasavvurlarini oshiradi.

«Bu nima?»

(3-5 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun)

5 yoshli bolalarga unchalik murakkab bo‘lmagan shakllarni nuqtalar yordamida chizib chiqing. Bolaga esa bu nuqtalarni birlashtirish kerakligini tushuntiring. Bola nuqtalarni birlashtirib bo‘lgandan so‘ng uning nima ekanligini aytadi va ichini bo‘yab chiqadi. Rasmni bo‘yashdan oldin uning rangi qanday bo‘lishi kerakligi haqida ham ma‘lumot berib o‘ting. Chizilgan shaklni u

o‘zi istagan ranglarda bo‘yashiga ham imkoniyat bering. Muhimi, u turli ranglardan foydalanishi kerak.

«Doira» o‘yini

Bolalar doira bo‘lib o‘tirib oladilar. Bunda har bir bola doiradagi qolgan bolalarni ko‘rib turishi lozim. Tarbiyachi: «Ana endi hech kim chekkada qolib ketmaganligini bilish uchun, bir-birimiz bilan ko‘zlarimiz yordamida salomlashib chiqamiz. Men birinchi bo‘lib boshlayman. Men hamma bilan salomlashib bo‘ganimdan so‘ng mening qo‘shnim salomlashishini boshlaydi». Tarbiyachi har bir bola bilan salomlashib bo‘lgach, yonidagi bolaning yelkasini qoqib qo‘yadi. Shundan so‘ng keyingi ishtirokchi salomlashishini boshlaydi. O‘yin shu tariqa oxirgi bolagacha davom etadi.

«Ko‘zgu» o‘yini

Tarbiyachi: «Menimcha, har biringizning uyingizda ko‘zgu bo‘lsa kerak, shundaymi? Ko‘zgunsiz ko‘rinishimiz qandayligini bilish qiyin kechadi. Xo‘sh agar qo‘l ostingizda ko‘zgu bo‘lmasa nima qilish kerak? Kelinglar, bugun sizlar bilan ko‘zgular o‘yinini o‘ynaymiz. Hozir har biringiz o‘zingizning juftingizni topib, bir-biringizga qarab turib olasiz. Kim odam, kim ko‘zgu rolini bajarishini aniqlab oling. Keyin esa rollaringiz bilan almashasiz. Ko‘zgu odamning har bir harakatini aniq takrorlasin. Chunki noaniq harakat qiluvchi ko‘zgular bo‘lmaydi. Tayyormisiz? Qani bir harakat qilib ko‘raylikchi! «.

Tarbiyachi o‘ziga sherik topib o‘yinni qanday o‘ynash kerakligini bolalarga ko‘rsatadi. Shundan so‘ng bolalar mustaqil harakat qila boshlaydilar. Tarbiyachi esa bolalarning harakatlarini kuzatib boradi. Qiynalayotgan juftliklarga yordam beradi.

«Shamol esmoqda» o‘yini

Bolalar doira bo‘lib stullarga o‘tirib oladilar. Boshlovchi: «Kiyimida qizil rang bo‘lganlarga shamol esmoqda»- deydi. Shunda kiyimida qizil rangi bo‘lgan bolalar o‘rinlaridan turib, joylarini almashtirishlari kerak. Aynan shu paytda boshlovchi o‘ziga bo‘sh stul topib o‘tirib oladi. Stulsiz qolgan bola boshlovchilik qiladi. Barcha bolalarni turg‘azib yuborish uchun «Bo‘ron boshlandi» deyish mumkin.

«Sovg'a» o'yini

O'yin avvalida tarbiyachi: «Bolalar, kim sovg'a olishni yaxshi ko'radi? Siz nimani yaxshi ko'rasiz? Bugun siz bilan o'ylab topilgan sovg'alar berish va olish o'yinini o'ynaymiz. Tasavvur qiling, siz xohlagan sovg'angizni do'stingizga taqdim etishingiz mumkin. Do'stingizga qarang, unga nima sovg'a qilgan bo'lar edingiz? Keling, doira bo'ylab bir-birimizga xatti-harakatlar orqali sovg'alar taqdim etamiz. Sovg'a olgan kishi minnatdorchilik bildirishni unutmasin». Bolalar bir-birlariga sovg'a berib bo'lganlaridan keyin, qaysi sovg'a eng yoqimlisi bo'ldi, sovg'a berish yoqimlimi yoki olishmi savollari bilan bolalarga murojaat qilish mumkin.

«Nima dumalaydi?»

Bu o'yin bolalarni narsalarning shakli bilan tanishtiradi. Bolalar bilan quvnoq o'yin-musobaqa uyushtiring, kim o'z shaklini pol yoki stolga o'rnatilgan o'yinchoq darvozadan tezroq dumalatib o'tkazadi. Dumalatish uchun sharcha va kubni taklif eting. Avvaliga bolalar uchun darvozaga nimani dumalatib kiritishning farqi bo'lmas, lekin bir necha urinishdan so'ng u sharchani tanlagan odam yutayotganini tushunib qoladi. Xuddi shu paytda – nega aynan sen shu shaklni, sharni dumalatmoqchisan? – deb so'rang. Unga o'z xatti-harakatini asoslash, xulosa chiqarishiga yordamlashing. «Sharcha dumalaydi, kubik dumalamay to'xtab qoladi». Bola e'tiborini kubdagi o'tkir qirralarga qarating. Sharning tekisligini, qirralari yo'qligini ko'rsating. Shar va kub tasvirini chizib ko'rsating. Rasmda ular oddiygina doira va to'rtburchak shaklida namoyon bo'ladi. Bolaga shar va kub rasmini chizishni taklif qiling.

«Qo'g'irchoqni kiyintiramiz»

Kichkintoylar narsalar kattaligi bilan tanishishda turli o'lchamdagi bir xil predmetlarni taqqoslashdan foydalanadilar. Ularga 2 ta qo'g'irchoq (katta va kichik) va ikkita kiyim-kechak to'plamini tavsiya eting. Qaysi kiyim qaysi qo'g'irchoqqa tegishli ekanligini aniqlash bolalarga havola etiladi. Qo'g'irchoqlar sovuq yeyotgani, ularni kiyintirish lozimligini ayting. Agar bolalar kiyimlarni taqsimlashda xato qilsa, hechqisi yo'q. Kiyimlar qo'g'irchoqqa katta yoki kichik kelganini bolaga ko'rsating. Topshiriq to'g'ri bajarilgach, bolalarni rag'batlantirib: - katta

qo'g'irchoqqa katta ko'ylak, kichik qo'g'irchoqqa kichik ko'ylak kiydirdik – deb ayting.

Agar sizda kerakli o'lchamda qo'g'irchoq va kiyim bo'lmasa, uni boshqa narsalar bilan almashtirish mumkin. Karton qog'ozdan yasalgan qo'g'irchoqqa qog'ozdan qirqilgan kiyim-kechak tayyorlab berish mumkin. Topshiriqni bir oz murakkablashtirish uchun 3 ta qo'g'irchoq va ular uchun kiyim-kechak tayyorlash kifoya.

«Sichqonchani yashir»

Bolalar narsalarnig rangiga e'tibor qilishni o'rganishlari uchun turli rangdagi qog'ozlardan katta to'g'ri to'rtburchaklar tayyorlang, har bir shakl o'rtasidan darcha qirqing. Tagiga sichqon rasmi chizilgan oq qog'ozni yopishtiring. Sichqon derazadan qarab turgan bo'ladi. Derazadan kattaroq o'lchamda to'rtburchakli eshik tayyorlang. Bolaga o'yinchoq mushukni ko'rsatib u sichqon ovlagani ketayotganini ayting. Har bir sichqonchani yashirish uchun derazani shu rangdagi eshik bilan yopish kerak. Shunda mushuk derazani payqamay qoladi. Mushuk uxlayotganda bolaga sichqonchalarni yashirish imkonini bering. Keyin mushukni ovga chiqaring. Agar bola topshiriqni noto'g'ri bajargan bo'lsa mushuk sichqonchani olib ketadi. Agar bu hol bolani xafa qilsa, xatosini to'g'rilashga imkon bering.

«Xuddi menday bajar»

Bolalar ketma-ket turishadi. Har bir orqadagi bolaning qo'li oldidagisining yelkasida turadi. Olib boruvchining birinchi ishorasida birinchi bola o'ng qo'lini yuqoriga ko'taradi, ikkinchi ishorada ikkinchi bola qo'lini ko'taradi va hokazo.

Hamma bolalar o'ng qo'llarini ko'targanlaridan so'ng, xuddi o'sha tartibda chap qo'llarini ko'tarish taklif etiladi. Keyingi ishora bilan bolalar avval o'ng qo'llarini, so'ngra chap qo'llarini pastga tushiradilar. O'yin ikki marta takrorlanadi, ikkinchi martasida tezlik oshiriladi, xatolikka yo'l qo'ygan bola o'yindan chiqadi.

Mashq ixtiyorsiz diqqatni oshiradi.

«Yer, suv, havo, olov»

Bolalar davra qurib o'tiradilar. Olib boruvchi o'yin sharti bilan tanishtiradi: agar u «yer» desa, hamma qo'lini pastga tushirishi kerak, agar «suv» desa qo'llarini oldinga cho'zadi, «havo» deganda qo'llarini tepaga ko'taradi, «olov» so'zida har ikki qo'l kaft va bilaklarini tashqaridan ichkariga aylantiriladi. O'yin ikki marta takrorlanadi, ikkinchi marta adashgan o'yindan chiqadi.

Mashq eshitish va harakat sezgilarini, diqqatni rivojlantirishga qaratilgan.

«Nimadan nima bo'ladi?»

Bolalar davra qurib o'tiradilar. Olib boruvchi navbat bilan bolalarga murojaat etib savol beradi: «Nimadan nima bo'ladi?» Tuxum, jo'ja boshqalar. Agar bolalardan javob chiqmasa, olib boruvchi har bir so'zga bir necha variantlarni aytib berishi mumkin. Masalan tuxumdan jo'ja... Qaysi bola eng ko'p variantlarni aytsa, uni g'olib deb topiladi.

Mashq diqqat, tasavvur, fikrlash, nutqni rivojlantiradi.

«Nima bo'ladi, agar ...»

Har bir bolaga biron tirik jonzot to'g'risida (odam, hayvon) ertak, hikoya o'ylab topish taklif etiladi. Har bir bola o'ylab topgan hikoyasini qolganlarga aytib beradi. O'ylab topish uchun 1 daqiqa vaqt beriladi.

Mashq tasavvur va nutqning rivojlanishiga yordam beradi.

«Oila» rasmining tahlili (ota-onalar uchun)

Sizning oldingizda bolangiz chizgan rasm turibdi. Rasm orqali nimalarni anglash mumkin? Esda tuting, bolangiz chizgan rasmdan o'z aksingizni topishingiz mumkin. Ular orqali oilangizda yuz berayotgan voqea va hodisalardan ogoh bo'la olasiz. Rasm orqali oiladagi kelishmovchilik, bolaning ruhiy kechinmalari to'g'risida ma'lumotlar olishingiz mumkin.

Ular:

- Oila a'zolarining ba'zi birlari rasmda aks etmasa, demak u shaxs bola uchun ahamiyatsiz, demak rasmda esdan chiqarilgan shaxs bolani hafa qilgan. Aka- ukalarning rasmlari chizilmagan

bo'lsa yoki sxemali, yuzsiz, kichik hajmda chizilsa, ota-ona mehriга nisbatan qizg'anchilik, raqobatdan dalolat beradi. Ko'pincha akaukalar hayvonlar rasmi orqali tasvirlanadi.

- Ba'zi-bir rasmlarda bola o'zini va o'ziga yaqin odamlarning rasmini chizadi. Ota-onalarini tasvirlashmaydi. Demak, ota-onasi bolaga kam e'tibor berishadi. Bolaning yuz tuzilishlari qalam bilan qattiq yurgizilgan, qo'llari katta-katta chizilgan, demak bola atrofdagilarning muhabbati va diqqatiga sazovor bo'lish uchun intilayapti. Agar bola faqat o'zinigina ifodalasa, demak bola faqat o'zini o'ylashidan, atrofdagilar bilan muloqotda bo'lmasligidan darak beradi. Aks ettirilgan oila a'zolarining joylashishi va hajmi oilaviy o'zaro muhabbatning psixologik xususiyatlarini ifodalaydi va bola buni qanday sezishini tasavvur etishni ko'rsatadi.

Masalan, rasmda kimning bo'yi eng baland bo'lsa, o'sha oilada bosh bo'ladi, kimning rasmini o'z yonida ifodalasa, o'sha bilan yaxshi muloqotga kirishadi. Agar bola o'zini alohida chizgan bo'lsa, demak bola yolg'izlanib qolgan bo'ladi. Oila a'zolari bir-biriga yaqin joylashtirgan bo'lsa, bola ularni birlashtirishga harakat qilayotganini ko'rsatadi.

Rasm orqali bola o'z fikrini, xohishini, nimadan xavotir olishlarini, nimadan qo'rqishlarini rasmda ifodalab berishlari mumkin. Oila a'zolaridan kim bilan ko'proq birga bo'lsa, o'shaning rasmini chizadi. Odamlarning oyoqlari qalin qilib chizilgan bo'lsa, bu oiladagi kelishmovchilikdan dalolat beradi. Ba'zi bir bolalar otalarini qo'lsiz, og'izsiz chizishadi, demak bu ota og'lini ko'p jazolaganidan, u bilan kam gaplashishidan dalolat beradi. Agar oilada yaxshi munosabat bo'lsa, aks ettirilgan shaxslar yuzida quvnoqlik aks etgan, yaxshi munosabat bo'lmasa, rasmlar sxema usulida berilgan bo'ladi.

Jismoniy tomondan jazolangan bola o'zini juda kichik hajmda aks ettiradi, ota-onasining tishlari va qo'llarini uzun qilib tasvirlashadi. Agar bola qo'llarini qo'lini tepaga qaratib chizsa, bu bolaning vajohatidan dalolat beradi. Agar rasmda oyoqlar proporsional chizilmasa, demak o'sha odamning o'ziga nisbatan ishonchi yo'q. Oyoqlar uzun-uzun qilib chizilsa, bu bolaning mustaqil bo'lishga ehtiyoj borligidan dalolat beradi.

Quyidagi holatlarni rasm orqali izohlasa bo'ladi:

Bola uyini yaxshi ko‘radi: hamma oila a‘zolarining umumiy faoliyati tasvirlanadi. Hech kim esdan chiqmaydi, qalamda oddiy chiziq bilan rasm solingan, kontur bo‘yalmagan, shtrixlanmagan bo‘ladi.

Uy sharoiti bolani qoniqtirmaydi: Figura pozalari- vajohatli, ba‘zi – bir figuralar o‘chirilgan. Ayrim figuralarda ba‘zi tana-a‘zolari ifodalanmagan. Oila a‘zolarining ayrimlari alohida-alohida aks ettirilgan. Ayrim figuralar bir xil hajmda emas, ayrim oila a‘zolari umuman aks ettirilmagan. Kimdir orqasi bilan aks ettirilgan.

Bolaga kam ahamiyat berishadi: Rasm avtori juda kichik hajmda va orqasi bilan aks ettirilgan. Avtor boshqa oila a‘zolaridan ajratilgan yoki umuman aks ettirilmagan. Avtor harakatda emas, boshqa oila a‘zolari harakatda ifodalangan.

Bolaning holati xavotirli. Rasm ichidan shtrixlangan, bo‘yalgan, o‘chirilgan izi ko‘rinib turibdi. Qattiq bosib chizilgan, bir necha chiziq ustma-ust tushgan. Rasm past va tepa tomondan chegaralangan.

Kimni birinchi bo‘lib chizsa - u bola uchun aziz inson.

O‘zini yirik qilib chizsa – demak, uyda unga ko‘proq ahamiyat berishadi.

Yopiq yuz – bola oilada bo‘lishni xohlamaydi.

Og‘zi, labi katta bo‘lsa, vajohat belgisi;

Yoritgich uskunalari, quyosh rasmi chizilsa, oilada iliqlik bor.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASH

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Nizomga muvofiq bola maktabgacha ta'limni uyda, ota-onalarning mustaqil ta'lim berishi orqali yoki doimiy faoliyat ko'rsatadigan maktabgacha ta'lim muassasalarida, shuningdek MTMLariga jalb qilinmagan bolalar uchun MTMLarda, maktablarda, mahallalarda tashkil etilgan maxsus guruhlar yoki markazlarda oladi. Bu yerda ular xaftada 2-3 marta shug'ullanishadi. Ota-onalarga maktabgacha ta'lim shaklini tanlash huquqi beriladi.

6-7 yoshli bolaning maktab ta'limiga tayyorligini aniqlashda maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchilar asosiy shart hisoblanmish – bolaning maktabga tayyorligi maktabgacha va maktab davridagi hayot tarzi hamda faoliyati uchun ko'priq vazifasini o'tashini, oila yoki MTMdagi ta'lim-tarbiya sharoitlarida maktab ta'limiga ozorsiz o'tkazishni ta'minlash zarurligini hisobga olishlari lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolaning maktab ta'limiga o'tishi hamisha uning hayoti, axloqi, qiziqishi va munosabatlarida anchayin jiddiy o'zgarishlarni yuzaga chiqaradi. Shuning uchun bolani yoki uydayoq maktab ta'limiga tayyorlash, uni uncha qiyin bo'lmagan bilim, tushuncha, ko'nikma va malakalar bilan tanishtirish kerak bo'ladi.

Yetakchi mutaxassislarining fikriga ko'ra «Maktabga tayyorgarlik» tushunchasi bolani maktabga tayyorlashning quyidagi yo'nalishlarini o'z ichiga oladi:

- jismoniy,
- shaxsiy (ruxiy),
- aqliy
- mahsus tayyorgarlik.

Jismoniy tayyorgarlik bolaning sog'lomligi, harakat ko'nikmalari va sifati, qo'l mushaklari va ko'rish-motor muvofiqligi rivojlanganligi bilan izohlanadi. Shaxsiy tayyorligi, atrof-muhitga, kattalarga, tengdoshlariga, o'simliklar dunyosiga, tabiiy hodisalarga, shaxsiy madaniyatni shakllanganligini nazarda tutadi. Aqliy tayyorgarlik bola obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurning,

odamiylikning, bilimga qiziqishning, mustaqilligining, o'zini-o'zi nazorat qilishga, hamda uquv faoliyatini kuzatish, eshitish, eslab qolish, solishtirish kabi asosiy turlarini bilishni o'z ichiga oladi.

Bolaning maktabda ta'lim olishi samarasi uning ona tilini bilishiga va nutqni qanchalik rivojlanganligiga ko'proq bog'liq bo'ladi. Chunki butun o'quv faoliyati shularga, ya'ni nutqiy mantiqiy rivoji, bolaning kattalarning yordamisiz mustaqil fikrlashi, til rivojlanganligi yutuqlarida erkin foydalana olishi, hikoya qilish, mulohaza yuritish, o'z tasavvurini izohlay olish, tushunarli qilib bayon etish kabi omillar asosiga quriladi. Shuningdek, bolaning maktabda ta'lim olishi uchun amaliy intellekt rivoji ya'ni, uning namunani chizish, aytib turiladigan bayoniy topshiriqni bajarishi ham muhim sanaladi. Va nihoyat, maxsus tayyorgarlik bolani savodxonlikka o'rgatish va uning maktabning 1-sinf o'quv dastur materialini yetarli darajada egallash haqidagi tushunchasini shakllantirishni nazarda tutadi.

Bolalarni maktabda o'qitishning samaradorligini ko'p jihatdan ularning tayyorgarlik darajalariga bog'liq bo'ladi. Maktabda o'qishga tayyorgarlik – MTMsi va oilada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaga qo'yadigan talablar orqali aniqlanadi. Bu talablarning o'ziga xos tomoni bolaning yangi ijtimoiy psixologik o'rni, u bajarishga tayyorlangan bo'lishi lozim yangi vazifa va burchlardan kelib chiqadi.

Maktabga kirish bola hayotidagi odatiy turmush tarzi, atrofdagilar bilan munosabat sistemasining o'zgarishiga aloqador muhim davrdir. Bola hayotida birinchi bor markaziy o'rinni ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan o'quv faoliyati egallaydi. Unga odatiy bo'lgan erkin o'yin faoliyatidan farqli o'laroq, endi ta'lim majburiy bo'ladi va birinchi sinf o'quvchisidan 4 ta jiddiy munosabat talab qilinadi. Ta'lim faoliyatining yetakchi turi sifatida bolaning kundalik hayot jarayonini qayta quradi: kun tartibi o'zgaradi, erkin o'yinlar vaqti qisqaradi. Bolaning mustaqilligi va uyushganligi, uning ishchanligi va intizomlilikka talablar jiddiy ravishda ortadi. Maktabgacha yoshdagi bolalikka nisbatan o'quvchining o'z xatti-harakati, majburiyatlarini bajarishga shaxsiy mas'uliyati ancha-muncha ortadi.

Bolalarni maktabga tayyorlash, birinchidan bolalar bog'chasida tarbiyaviy ishni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni umumiy, har tomonlama rivojlantirishning yuqori darajasini ta'minlaydigan, ikkin-chidan bolalarni maktabning boshlang'ich sinflarida o'zlashtirishlari lozim bo'lgan o'quv fanlarini egallashga maxsus tayyorlashni ta'minlaydigan qilib tashkil etilishini nazarda tutadi. Shunga ko'ra zamonaviy psixologik-pedagogik adabiyotlarda tayyorgarlik tushunchasi bola shaxsining rivojlantirish sifatida aniqlanadi va ikkita o'zaro bog'langan jihatlarida: «Maktabga o'qishga umumiy psixologik tayyorgarlik» va «Maxsus tayyorgarlik» tarzida ko'rib chiqiladi.

Maktabga **umumiy tayyorgarlik** MTMsining maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashga oid davomli, maqsadga muvofiq ta'lim-tarbiyaviy ishning muhim yakuni sifatida namoyon bo'ladi.

Maktabga umumiy tayyorgarlik bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, ma'naviy, estetik va jismoniy rivojlanishda erishgan shunday darajasidirki, u bolaning maktab ta'limining yangi sharoit-lariga va o'quv materialining ongli egallashga faol kirib borishlari uchun zarur asosni yaratadi.

Umumiy tayyorgarlik bola maktab ta'limiga o'tish davriga kelib erishadigan psixik rivojlanishning muayyan darajasi bilan ifodalanadi.

Psixologik tayyorgarlik tushunchasi maktab ta'limi nuqtai-nazaridan 1-sinfga borayotgan bola psixik rivojlanishidagi muhim sifat ko'rsatkichlarini muvaffaqiyatli jamlaydi.

Maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik bolaning o'qishga intilishi o'quvchi bo'lish ishtiyoqida bilish faoliyati va tafakkur operatsiyalarining yetarlicha yuqori darajasi bolaning o'quv faoliyati elementlarini egallashi iroda va ijtimoiy rivojlanishning muayyan darajasida namoyon bo'lishda asoslangan tayyorlikni o'z ichiga oladi. Bolani maktabga psixologik tayyorgarligining barcha komponentlari bolani sinf jamoasiga olib kirish maktabda o'quv materialini ongni faol egallash keng doiradagi maktabga oid majburiyatlarni bajarishni qamrab oladi.

Bolani maktabga maxsus ravishda tayyorligi maktabda o'qishga umumiy psixologik tayyorligiga qo'shimchadir, u bolada

matematika va ona tili kabi o'quv fanlarini o'rganish uchun zarur bo'lgan maxsus bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligiga ko'ra aniqlanadi. MTMda bolalarda eng oddiy matematika tasavvurlarini tarkib toptirish, nutqni o'stirish hamda savodni egallashga tayyorlanish yuzasidan o'tkaziladigan jadal ish bolalarni maktabda o'qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta'minlaydi.

Maktabga qatnaydigan bola yangi turmush tarziga kishilar bilan o'zaro munosabatning yangi sistemasiga, faol aqliy faoliyatga tayyorlangan bo'lishi darkor. U yangi jiddiy majburiyatlarni uddalashi uchun jismoniy rivojlanishda muayyan darajaga erishgan bo'lishi kerak.

Bolaning maktabda (o'qishga axloqiy-irodaviy tayyorgarlik) umumiy tayyorligi mazmunida bir necha o'zaro bog'langan jihatlar mavjud bo'lib, ulardan muhimlari ma'naviy, irodaviy, aqliy, jismoniy tayyorgarlikdir.

Maktabda o'qishga axloqiy-irodaviy tayyorlik bolaning maktabgacha bolalik oxiriga kelib axloqiy xatti-harakat, iroda, axloqiy hissiyotlar va ong rivojida unga yangi ijtimoiy nuqtai-nazarni faol egallashiga hamda o'zining o'qituvchi va sinfdoshlari bilan o'zaro munosabatlarini axloqiy asosda qurishga imkon beradigan darajaga erishishida ifodalanadi.

Axloqiy irodaviy tayyorlik katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq-atvori rivojining muayyan darajasida namoyon bo'ladi. Bu munosabatda bolaning maktabgacha tarbiya yoshi davomida rivojlanadigan o'z xulq-atvorini boshqarish qobiliyati: qoidani yoki tarbiyachi talablarini ongli bajarish, daf'atan asabiylashib ketishiga erk bermaslik, qo'yilgan maqsadga erishishda qat'iyatni namoyon qilish, kerakli ishni o'ziga tortadigan, ammo maqsaddan chalg'itadiganiga qarshi o'laroq bajarish ko'nikmasi va shu kabilar e'tiborga loyiqdir. Bo'lajak o'quvchi xulq-atvordagi ixtiyoriylikning rivojlanish asosini maktabgacha tarbiya yoshi oxiriga kelib tarkib topadigan sabablar, o'zaro bo'ysunuvchilari tashkil qiladi.

Maktabga axloqiy-irodaviy tayyorlikning xarf topishida, shuningdek katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq

atvoridagi mustaqillik uyushganlik va intizomlilik kabi xususiyatlar ahamiyatlidir.

Mustaqillik bilan uzviy bogʻlangan xulq-atvor qoidalarini bajarish, yangi sharoitlarda harakatning toʻgʻri odatiy usullaridan foydalanish, yordam berishga tayyorlik qobiliyatidir. Mustaqillik va xulq-atvordagi uyushganlik va intizomlilik bilan xulq-atvordagi maqsadga yoʻnal-ganlikda, oʻz faoliyatini MTMda qabul qilingan qoidalarga muvofiq ongli tashkil eta bilishda, faoliyat natijasiga erisha bilish va uni nazorat qilish, oʻz xulq-atvorini boshqa bolalarniki bilan muvofiqlashtirish, oʻz xatti-harakatlari uchun shaxsiy masʼuliyatni his qilishda oʻz ifodasini topadi.

Maktabga axloqiy-irodaviy tayyorlikning boshqa muhim tarkibiy qismi bolaning katta yoshlilar va tengqurlari bilan oʻzaro munosabatlarini qoidalarga muvofiq tashkil eta bilishdir. Tajribaning koʻrsatishicha maktabdagi oʻqish sharoitlariga moslashish oldingi yillarda bolalarda «jamoatchilik» sifatlari: doʻstlarga nisbatan xayrixoh, hurmat bilan munosabatda boʻlish, tashkilotchilik koʻnikmalari, hushmuomalalik, gʻamxoʻrlik bildirish, oʻzaro yordamga tayyorlikning qanchalik muvaffaqiyatli shakllantirilganligiga bevosita bogʻliqligini koʻrsatadi. Bola xulq-atvorida jamoatchilik hislarida bunday majmuining mavjudligi uni maktabga axloqiy tayyorgarligining koʻrsatkichi boʻla oladi va yangi jamoada tengqurlari bilan muomalada koʻtarinki ijobiy ruxni yuzaga keltiradi.

Maktabga axloqiy-irodaviy tayyorlik, shuningdek, axloqiy hissiyot va bola ongi rivojining muayyan darajasi bilan ham ifodalanadi. Bu oʻrinda eng ibratlisi bolalarning axloqiy xulq atvorining ijtimoiy ahamiyatini tushunarli, ularda oʻz xatti harakatlarini mustaqil baholash qobiliyatini rivojlantirish, masʼuliyat, haqgoʻylik, insoniylik va fuqarolik hissiyotlari elementlarini shakllantirishdir. Axloqiy-irodaviy tayyorlik tarkibiga maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning mehnatga munosabatini ifodalovchi sifatlar majmui ham kiradi. Bu mehnat qilish ishtiyoqi, atrofdagilar mehnatiga hurmat, zarur mehnat malakalarini egallashdir.

Maktabga aqliy tayyorlikning muhim tarkibiy qismi maktabga oʻqishga kirayotgan bolada atrof, dunyo haqida yetarlicha keng

bilish boyligining mavjud bo'lishidir. Bilimlarning bu fondi o'qituvchi o'z ishini tashkil etishda tayanadigan zarur asos hisoblanadi.

Bolani maktabga aqliy tayyorligida bolalar egallagan bilimlarning sifati ahamiyatlidir. Bilimlar sifatining ko'rsatkichi birinchi navbatda ularni bolalar tomonidan ongli egallaganligi; tasavvurlarining aniq va tabaqalashtirilganligi; oddiy tushunchalar mazmuni va hajmining to'liqligi; o'zlariga tushunarli o'quv va amaliy vazifalarni hal etishda bilimlarni mustaqil qo'llana olish qobiliyatlari; muntazamlilik, ya'ni maktabgacha tarbiya yoshidagilarning narsa va hodisalar o'rtasidagi tushunarli, muhim aloqa hamda munosabatlarni aks ettira bilish qobiliyatidir.

Bolani maktabga aqliy tayyorgarligining tarkibiy qismi bola bilish faoliyatini muayyan darajada rivojlangan bo'lishidir. Bu o'rinda:

*Birinchi*dan, bilish jarayonining o'sib boruvchi ixtiyoriyligi; materialni ma'no jihatdan ixtiyoriy eslab qolish va takror ifodalash, narsa va hodisalarni rejali idrok etish, qo'yilgan bilish va amaliy masalalarni maqsadga muvofiq hal etish qobiliyati va shu kabilar;

*Ikkinchi*dan bilish jarayonlari sifatini oshirish: sezgilarning aniqligi, idrokning to'liq va tabaqalashtirilganligi, eslab qolish va takror ifodalashning tez va aniqligi;

*Uchinchi*dan bolada atrof dunyoga bilish munosabatlari, bilimlarni egallash va maktabda o'qishga intilishning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabga aqliy tayyorlikni shakllantirishda bo'lajak o'quvchini tafakkur faoliyatining umumiy darajasi muhim ahamiyatga ega. Bolalar bog'chasining bolalarni aqliy tarbiyalashga oid olib borayotgan muntazam, maqsadga muvofiq ish sharoitlarida bolalarda (faoliyat) tafakkur faoliyatida narsalarning ko'p tomonlama tahlil qilish qobiliyati, ijtimoiy tarkib topgan sensor etalonlardan fan hamda hodisalar xususiyat va sifatlarini tadqiq qilishda foydalana bilish narsa va hodisalardagi asosiy aloqa, bog'liqlik, belgilarni aniqlash asosida oddiy umumlash-tirishlar qilish qobiliyati, o'xshashlik va farqlanuvchi belgilarni izchil ajratish asosida narsalarni qiyoslashni amalga oshirish ko'nikmasi tarkib toptiriladi. Bo'lajak o'quvchilarda aqliy faoliyatning

elementar mustaqilligi: o‘z amaliy faoliyatni mustaqil rejalashtirish va uni reja asosida amalga oshirish ko‘nikmasi, oddiy bilish vazifasini qo‘yish va uni hal etish ko‘nikmasi va shu kabilar rivojlantiriladi.

Maktabda aqliy tayyorlik, shuningdek bolalar tomonidan o‘quv faoliyati elementlarini egallab olinishini ham o‘z ichiga oladi.

Bolalar muntazam ta‘lim sharoitlarida maktabgacha bolalik oxiriga kelib, o‘quv faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini: tushunarli o‘quv vazifasini qabul qilish, tarbiyachining ko‘rsatmalarini tushunish va aniq bajarishni ishni kattalar tomonidan ko‘rsatilgan usullaridan foydalanib bajarib bir natijaga erishish, o‘z faoliyati, xulq-atvori, topshiriqlarni bajarish sifati ustidan nazorat qilish ko‘nikmasini, o‘zining va boshqa bolalarning ishlariga tanqidiy baho berish qobiliyatini egallab olishlari kerak.

Nutqni qanchalik yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi bolani maktabga aqliy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tovushni aniq talaffuz qilish, lug‘atning boyligi, o‘z fikrini mantiqiy grammatik to‘g‘ri bayon qila bilish, madaniy nutq muomalasi – bularning barchasi maktabda muvaffaqiyatli o‘qishning zaruriy sharti hisoblanadi.

Aqliy tayyorlik tarkibiga shuningdek, savodning boshlang‘ich asoslari oddiy matematik tasavvurlar, ona tili yetarlicha keng bilim, ko‘nikma va malakalar doirasi ham kiradi.

Shunday qilib, maktabdagi o‘qishga aqliy tayyorlik bolalarni aqliy va nutqiy rivojlantirishning o‘zaro bog‘langan tarkibiy qismlardan tarkib topadi. Bilish faoliyati, bilish qiziqishlari, bola tafakkuri usullari, atrof dunyo haqidagi anglangan sistemalashirilgan tasavvurlar hamda elementlar tasavvurlar, nutq va elementar o‘quv faoliyati umumiy darajasining birligi bolalarda maktabdagi o‘quv materialini egallashga aqliy tayyorlikni vujudga keltiradi.

Bolani maktabda o‘qishga jismoniy tayyorligi o‘qishning muvaffaqiyatli bo‘lishida katta ahamiyatga egadir. Maktabga chiqish munosabati bilan bola turmush tarzining qayta qurilishi, kun tartibining o‘zgarishi, jiddiy o‘quv mehnati, darslarning davomiyligi undan sezilarli jismoniy zo‘r berishni talab qiladi. Maktabga jismoniy tayyorlik ko‘pgina tarkibiy qismlardan tarkib topadi. Bu birinchi navbatda bola salomatligining yaxshi bo‘lishi,

organizimning chiniqqanligi, ma'lum darajada chidamliligi va ish qobiliyati, kasalliklarga qarshilik ko'rsata olishidir. Bolalarni maktabga tayyorlashda barmoq mayda muskul-larining rivojlanishi alohida o'rin egallaydiki, bu yozuvni muvaffaqiyatli egallashning zaruriy sharti.

Maktabga jismoniy tayyorlik shuningdek bola tomonidan madaniy gigiyenik malakalarni egallanishini, ularda shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish odatini tarbiyalashni nazarda tutadi.

Jismoniy tayyorlik bola maktabga yetuklikni shakllantirishning zarur tarkibiy qismi hisoblanadi.

Maktabga yetuklikni aniqlashda bola sog'ligining holati va organizimning biologik yetukligini baholash (antropometrik ko'rsatkichlar suyak, mushak, nafas olish va yurak-tomir sistemasining) rivojlanganligini nazarda tutuvchi ko'p omilli tahlildan, maktabga funksional tayyorlikni «Maktabga yetuklik»ni asosiy ko'rsatkichi va eng avvalo bir qator fiziologik funksiyalarining rivojlanish darajasini baholashdan foydalaniladi. Bularga: partada anchagina uzoq muddat o'tirish uchun zarur bo'ladigan tormozlanish qobiliyatining rivojlanganligi; harakatlarni yaxshi boshqarish, jumladan yozish va rasm solishga aloqador grafik vazifalarni bajarishda zarur bo'ladigan barmoqlarning mayda harakatlari; ijobiy va tormozlanishiga xos shartli aloqalarni nisbatan tez hosil qilish hamda mustahkamlash, shuningdek ikkinchi signal sistemaning yetarlicha rivojlanganligi taalluqlidir.

Bolalarni tekshirish ularni maktabda olti yoshdan o'qishlari mumkinligini aniqlash imkonini beradi.

Bolalarni maktabga jismoniy tayyorliklarini tekshirish natijasi ko'pchilik bolalarda uning asosiy ko'rsatkichlari norma atrofida ekanligini va xatto undan ilgarilashini ko'rsatdi

Kun tartibi, chiniqtiruvchi muolajalar, muntazam jismoniy tarbiya mashg'ulotlari, xilma-xil harakatli o'yinlar va jismoniy mashqlar faol harakat rejimi bolalarni maktabda o'qishiga jismoniy tayyorligini ta'minlashning zaruriy shartlari hisoblanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar asosan MTMda va oilada maktabga tayyorlanadi. MTMlarda bolalarni rivojlanishi va maktabga tayyorlash 3 bosqichda amalga oshadi:

1. *Bolalar nutqini rivojlantirish*

2. *Jismonan rivojlantirish*

3. *Ma'nan rivojlantirish*

Bolalarni maktabga tayyorlashdan maqsad bola shaxsini maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq sog'lom va yetuk, maktabga o'qishga tayyorlangan tarzi shakllanishdan iboratdir.

1. Jismoniy rivojlanganlik darajasi

- Mustaqil tarzda jismoniy mashqlarni bajara olish;
- Buyruqqa (start, stop) asoslanib yugura olish;
- Narvon yordamida tepalikka chiqa olish va pastga tusha olish;
- Brus ustida o'tirib oldinga siljiy olish;
- 5 sekund davomida arqonda osilib turish;
- Arg'imchoq ucha olish;
- Cheklangan saf va chiziq bo'ylab yura olish;
- Qiya qo'yilgan taxta ustidan yurib o'ta olish;
- Bir oyoqda qaldirg'och bo'lib tura olish;
- Oyoq uchlari bilan buyumlarni qisib ko'tarish, pastga surish va bir joydan ikkinchi joyga ko'chira olish;
- Joyidan turib 15-20 marta sakray olish, 70-80 sm uzunlikka sakray olish, 30 sm balandlikdagi to'siqdan sakrab o'tish;
- To'xtamasdan 2-3 minut davomida yugura olish; 100 metr masofani to'xtamasdan yugurib o'tish;
- 10 metr masofani emaklab o'tish;
- Safda to'g'ri turish va safni uzunasiga yurish;
- Saflanish va qayta saflanishni bilish;
- Musiqa ohangiga mos holda harakat qila bilish;
- Koptokni irg'itish va ilib olish;
- Ilon izi shaklida yurish;
- To'p-to'p bo'lib aylana bo'ylab yura olish;
- Xalq o'yinlari «Kim chaqqon», «Oq terakmi-ko'k terak?», «Quyoning quyoning ne bo'ldi?», «Chitti gul», «Bog'lam-bog'lam», «Kim oladi shu ginani».

2. Nutq va tafakkurni rivojlanganligi

- Tovush, so'zlarni aniq va to'g'ri talaffuz etishi; 3000tadan ortiq so'zni tushunish va bilish;
- Rasmga qarab gap tuzish;

- Ertak va hikoyani tinglash, mazmunini tushunish;
- Eshitgan kichik ertak va hikoyalarni qayta soʻzlab berish;
- Ifodali nutqqa ega boʻlish;
- Tevarak-atrof, tabiat manzarasi haqida qisqacha soʻzlab berish;
- Ifodali nutqqa ega boʻlish;
- Turli mavzudagi 6 ta sheʼrni yoddan aytish;
- Ota-ona, tarbiyachi tavsiyasi bilan hayotiy mavzular boʻyicha qisqacha hikoya tuzish;
- Kattalar va oʻrtoqlari bilan suhbatda faol ishtirok etish;
- Kattalar va oʻrtoqlari bilan gaplashish madaniyatiga ega boʻlish; va h.k.

Bolaning tafakkurini rivojlanishiga oid.

- Oʻz fikrini mustaqil, erkin bayon etish va xulosa chiqara olish;
- Mantiqiy tafakkur qilish malakalariga ega boʻlish;
- Tafakkur operatsiyalari (analiz, sintez, umumlashtirish, aniqlashtirish, taqqoslash, analogiya va boshqalarni) yoshiga mos rivojlanishi;
- Fikriy mushohada yuritish;
- Tevarak atrofni toʻgʻri idrok etish;
- Taʼlimiy oʻyinlar vositasida tafakkurni peshlash.
- Gul, daraxt turlarini rangiga, bargiga, mevasiga qarab farqlay olish.
- Oʻz fikrini talab ehtiyojlarini soʻz bilan ifodalash;
- Qirqib boʻlaklarga ajratgan voqeaband rasmlarni terish, yaxlitlash;
- Turli tasvirlardan yaxlit obraz yarata olish;
- Geometrik shakllardan maʼlum mazmunga ega boʻlgan tasvirlar tuzish;
- Soʻzlardan gap tuza olish;
- Oʻz fikrini bayon etganda taqqoslash, umumlashtirish, tahlil qila olish;
- Birinchi oʻnlikdan son tarkibi (alohida birlikdan) va 2 3 4 5 6 7 8 9 10 sonlarini oʻzidan kichik boʻlgan ikki kichik sondan tarkib topganligini bilish;
- Birinchi oʻnlikdagi har bir sonni qanday hosil boʻlishini bilish, buning uchun son qatoridagi avvalgi songa 1 ni qoʻshish va keyingi sondan 1 ni ayirish.

- 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 raqamlarini hamda + - = ishoralarini bilishi;
- 1 3 5 0 soʻmli pullarni bilish;
- Oʻtayotgan hafta kunlarini ketma-ketligini, kun qismlarini bilish;
- 10 tagacha boʻlgan birikmalardan sanash, sanab ajrata olish;
- Narsalarni sonini raqam bilan muvofiqlashtira olish;
- Toʻgʻri va egri chiziqlarni uchburchak toʻrtburchaklarni bir-biridan farqlash hamda tasvirlash.
- Hozirgi zamon texnikasi kompʻyuter haqida tasavvurga ega boʻlish;
- Ekologiyani bilish;
- Mevali daraxtlarni olma, uzum, shaftoli, nok, olcha, gilos, olxoʻri, oʻrik nomlarini bilish va hamda tasavvurga ega boʻlish;
- Manzarali daraxtlarni tol, terak, archa, chinor haqida tasavvurga ega boʻladi;
- Gullar, atirgul, boychechak, qoqigul, chinni gul, lolaqizgʻaldoq haqida tasavvurga ega boʻlish;
- Sabzavot va poliz ekinlarini nomlarini bilish;
- Xona oʻsimliklarini boshqa oʻsimliklardan farqi.
- Uy hayvonlari qoʻy, sigir, ot, boʻri, eshak, it, mushuk, echki, yovvoyi hayvonlardan boʻri, tulki, ayiq, parrandalardan tovuq xoʻroz, oʻrdak, gʻoz, xashoratlardan chumoli, ninachi, ari, qoʻngʻiz, kapalak nomlarini bilish va ular haqida tasavvurlarga ega boʻlish.
- Qushlarni qaldirgʻoch, chumchuq, musicha, kabutar, bulbul, qargʻa, toʻti nomlarini bilish va u haqida tasavvurlarga ega boʻlishlari kerak;
- Uy roʻzgʻor, stol, stul, xontaxta, javon haqida tasavvurlarga ega boʻlish;
- Uydagi elektr jihozlaridan elektr chiroq, televizor, radio, magnitafon, dazmol haqida tasavvurlarga ega boʻlish;
- Transport vositalari velosiped, avtobus, avtomobil, trolleybus, tramvay, metro, poezd, samolyot haqida tasavvurlarga ega boʻlish;
- Togʻ, daryo, koʻl, bogʻ, gulzor, paxtazor, ekin maydonlari, yaylov haqida tasavvurlarga ega boʻlish;

- Havo, suv, quyosh, shamol, bulut, yomg'ir, qor haqida yoshiga mos ravishda tasavvurlarga ega bo'lish;
- Yil fasllari nomini ketma-ketligini tabiat o'zgarishlari haqida ilk tasavvurlarga ega bo'lish;
- Kun va tunni farqini anglash;
- Ertalab, kechqurun, peshinni farqlashi;

3. Ma'naviy madaniy yetuklik

- Ona Vatani O'zbekiston haqida qisqacha so'zlab berish;
- O'zbekiston bayrog'i, gerbi haqida fikr;
- Vatan tuyg'usi, vatanparvarlik hislari va milliy g'ururni yoshiga mos ravishda bilishi;
- Xalqiga Vatanga mehr va sadoqat hislarini shakllantirish;
- Beruniy, Ibn Sino, A.Temur, Navoiy, Ulug'bek, Bobur kabi buyuk siymolar haqida ilk tasavvurga ega bo'lish;
- Milliy bayramlar haqida qisqa so'zlab berishi;
- To'g'ri salomlashish va xayrlashishni bilishi;
- O'zidan kattalarga sizlab murojaat qilishi;
- Qo'lini ko'ksiga qo'yib iltifot ko'rsatishi;
- Uyda ko'chada mehmon borligida kiyadigan kiyimlarni farqlanishini va ularni o'z o'rnida kiyishi;
- Shirin so'zli bo'lish va mehribonlik qila bilish;
- O'tirish va yurish qoidalarini bilish ularga rioya qilish;
- Uyda bog'chada mehmonda ko'chada o'zini qanday tutish kerakligini bilish va unga rioya qilish;
- Yaxshilik va yomonlikni farqlash;
- O'rtoqlari bilan birgalikda o'ynay olish;
- O'yin maydonida muloqot qila olishi va o'rtoqlarini ranjitmaslik zarurligini bilish;
- Hol-ahvol so'rashni bilish;
- Kattalar mehnatini qadrini bilish;
- O'ziga ishonish;
- Ojiz va kuchsizlarni himoya qilishni;
- O'z-o'ziga xizmat qila olishi;
- Uyda yoki bog'cha hovlisida yengil mehnatlarni bajara olishi;
- Oshxona anjomlarini choynak, piyola, qoshiq, likopcha, pichoq kabilarni vazifasini bilish;
- Mehnatsevar bo'lish, yaxshi odat ekanligini bilish;

- Mehnatsevar quollarini tesha, bolg'acha, boltacha, qaychi, o'roq kabilarni vazifasini bilish;
- Tejamkorlik zarurligini bilishi;
- O'zini ozoda tuta olish;
- To'g'ri yuvinishi;
- Sochiq, sovun, tish yuvish pastalari va cho'tkasidan to'g'ri foydalanishi;
- Sochni mustaqil tarash, turmaklashi;
- Mustaqil tartibli kiyinish va yechinishni;
- Kiyim, o'yinchoq va xona anjomlarini o'z joyiga qo'ya bilishi;
- Ovqatlanish qoidalarini bilishi va unga rioya qilishi;
- Tasviriy san'at asarlaridan zavqlana olishi kerak;

Maktabning bola shaxsiga qo'yadigan asosiy talablaridan biri **psixologik tayyorgarlik**dir. Bolaning psixologik tayyorligi uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyini o'zgarishi va kichik maktab yosh davridagi bolalar o'quv faoliyatining o'ziga xosligi bilan uzviy bog'liq.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, maktabda psixologik aniq bir mazmun doimiy hisoblanmaydi, balki u doimo o'zgarib boyib boradi. Psixologik tayyorlikning tarkibiy jihatlari: intellektual (aqliy), ma'naviy va irodaviy tayyorgarlikdan iboratdir.

Aksariyat hollarda bolaning aqliy rivojlanganlik darajasi haqida gapiriliganda uning so'z boyligi zaxirasi bilan aniqlanadigan aqliy bilimlari miqdoriga ko'proq e'tibor beriladi. Ota-ona, hatto ayrim o'qituvchilar ham bola qanchalik ko'p bilsa, u shunchalik rivojlangan bo'ladi, deb o'ylaydilar. Aslida esa unday emas, fan-texnika, ommaviy axborot vositalarining keng tarqalganligi tufayli bugungi kun bolalari go'yo ma'lumotlar ummonida suzib yurgandek bo'lmoqdalar. Bu esa ulardagi so'z boylıklarning keskin o'sishiga asos bo'lmoqda, lekin bu ularning tafakkuri ham shunday jadallikda rivojlanayapti, degan gap emas.

Maktabda amal qilinayotgan o'quv dasturlarini o'zlashtirish boladan narsalarni taqqoslay bilish, tahlil qilish, umumlashtirish, mustaqil xulosalar chiqarish kabi bilish jarayonlarining yetarlicha rivojlangan bo'lishini taqozo etadi. Shuning uchun ham hozirgi kunda maktab amaliyotchi psixologlari tomonidan bolalarni birinchi sinfga qabul qilish jarayonida keng foydalanilayotgan psixodiag-

nostik vositalar, testlar, so'rovnomalar, asosan bolada yuqorida keltirib o'tilgan xususiyatning rivojlanganlik darajasini aniqlashga mo'ljallangan metodikalardan iboratdir.

5-7 yosh bolaning maktabga intellektual (aqliy) tayyorligining yana muhim ko'rsatkichlaridan biri bu ulardagi obrazli tafakkurning oliy darajada rivojlanganligidir. Bularga tayangan holda bola atrof-muhitdagi narsa-hodisalar o'rtasidagi eng muhim xususiyatlarni, munosabatlarni farqlay olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'rinda bolalar chizmalı tasvirlarni shunchaki tushunibgina qolmay, balki ulardan muvaffaqiyatli foydalana oladigan bo'ladilar.

Biroq ularning tafakkuri umumlashtirish xislatlariga ega bo'la borsada, predmetlar va ularning (tafakkuri) o'rnini bosuvchilar bilan aniq xatti-harakati obrazliligicha qolaveradi.

Maktabgacha yosh davridayoq bola kichik maktab yosh davrida yetakchi faoliyat turi bo'ladigan – o'quv faoliyatiga tayyorlangan bo'lishi lozim. Bunda bolada ma'lum bir tegishli masalalarning shakllangan bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bunday malakalarning asosiy xususiyatlaridan biri bolaning o'quv topshirig'ini ajratib olishi va faoliyatni mustaqil maqsadga aylantira olishidir. Bunday jarayonlar birinchi sinf o'quvchilaridan topshiriqda o'zi belgilagan o'zgarish, yangilik alomatlarini qidirib topa bilish va ulardan hayratlanishni, qiziqishni talab qiladi. Bunday topshiriqlar amaliy ishlarga aylantirilsa yoki o'yin tarzida bajarilsa, osonroq kechadi va bola o'zlashtiradi.

Yuqorida to'xtalib o'tganimiz intellektual tayyorlik bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qib ketishi uchun yagona zamin emas.

Agar bola zarur malaka va ko'nikmalar zaxirasiga ega bo'lsa, unda intellektual rivojlanganlik darajasi ham yuqori bo'lsa-yu o'quvchilikning ijtimoiy holatiga shaxsan tayyor bo'lmasa, maktabda o'qib ketishi qiyin kechadi. Agar o'qituvchi yoki ota-ona uni o'qishga qiziqтира olmasalar, o'quv vazifalarini zo'rma-zo'raki, sifatsiz, qo'l uchida bajaradilar. Bundaylarda zarur natijalarga erishish qiyin bo'ladi.

Eng yomoni, bu yoshda maktabga borishni xohlamaydigan bolalar ham uchrab turadi. 5-7 yoshli bolaning maktabga borishdan bosh tortishi asosan uni tarbiyalashda ota-onalar tomonidan yo'l qo'yilgan xatoning oqibati hisoblanadi. Ayrim ota-onalarda

maktabgacha yosh davridagi bolani maktab bilan qoʻrqitish hollari ham kuzatiladi.

Turli taʼna-dashnomlar bolada maktabdan qoʻrqish, undan xavfsirashning shakllanishiga asos boʻlishi mumkin. Shunday qoʻrquv bilan maktabga borgan bolalarning maktabga boʻlgan munosabatini oʻzgartirish, ularda oʻziga nisbatan ishonch uygʻotish uchun haddan ziyod kuch, vaqt, mehnat, sabr-toqat, chidam, eʼtibor zarur boʻladi. Bu esa bolada oldindan maktabga nisbatan ijobiy munosabatni shakllan-tirishga qaraganda shubhasiz, murakkab jarayondir.

Bolani birinchi sinfda oʻqitishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarning sababi kattalarning bola bilan boʻladigan muloqotlari shakli u yoki bu vaziyatga bogʻliq boʻlmagan holda, shaxsiy ahamiyatga ega boʻlishi muhim ahamiyatga ega. Bunday muloqot bolaning kattalar eʼtiboriga va hamdardligiga boʻlgan ehtiyoj va ehtiyojlarni kattalar tomonidan qondirilishi bilan xarakterlanadi. Muloqotning bu shakliga erishgan bolalar uchun kattalarga eʼtibor, ular murojaatini tinglash va tushunishga intilish va kattalar tomonidan ham ularga nisbatan shunday eʼtibor koʻrsatilishiga boʻlgan ishonch xosdir. Bunday bolalar kattalarning turli vaziyatlarda (koʻchada, uyda, mehmonda, ishxonada) oʻzlarini qanday tutishlarini farqlay oladilar. Kattalarning bunday xulqini anglash evaziga bolalar ham kattalarga, oʻqituvchilarga, shu vaziyatga mos ravishda munosabatlarni namoyon qiladi. Agar bolada kattalarga nisbatan bunday munosabatlar shakllanmagan boʻlsa, unga mos ravishda kattalarga nisbatan ham tegishli munosabat yuzaga kelmaydi, bu esa albatta bola bilan olib boriladigan taʼlim jarayonini murakkablashtiradi.

Ota-onalar har bir bola ruxiy rivojlanishida oʻziga xos xususiyatlarga ega ekanligi va bu xususiyatlar ularning u yoki bu faoliyat turini egallashida namoyon boʻlishini yodda tutishlari lozim. Baʼzi bolalar endigina birinchi soʻzlarni oʻzlashtirganlarida ularning tengqurlari allaqachon maʼlum bir iboralar bilan gaplasha oladigan boʻladilar.

Taʼlim jarayonida bola imkoniyatlarining namoyon boʻlishi maʼlum darajada nasliy omillar bilan ham bogʻliqdir.

Bolalar o‘z temperament xususiyatlariga ko‘ra ham bir-birlaridan ajralib turadilar:

- Xushchaqchaq, sergap, quvnoq, hayotning o‘zgaruvchan sharoit-lariga tez moslasha oladigan bolalar – sangvinnik temperamentga mansub bo‘ladilar.
- Ko‘pincha noxush kayfiyatda yuradigan, ta’sirchan, kamgap, sust bolalar – melanxolik temperamentga kiradilar.
- Xotirjam, befarq, kamharakat, nutqi sust bolalar – flegmatiklardir.
- Jaxldor, betoqat, serzarda, harakatchan bolalar – xolerik hisoblanadilar.

Bolalar kattalarning yordamiga muhtoj bo‘lishiga qarab ham bir-birlaridan farq qiladilar. Ba’zi bolalarga biror xatti-harakatni bajarishni bir necha marta ko‘rsatish, tushuntirish, ketidan ergashtirish kerak. Boshqa bolalarga esa bajariladigan ish bir marotaba ko‘rsatilsa yetarli bo‘ladi. Shunday bolalar ham borki, ular berilgan vazifani mustaqil bajaradilar.

Bolalar o‘zlarini qiziquvchanlik, aqliy faolliklariga qarab ham bir-birlaridan ajralib turadilar. Ba’zi bolalar ko‘p savol beradilar va harakatchan bo‘ladilar, ba’zi bolalarni esa hech narsa qiziqitirmaydi. Bu borada bolada ma’lum bir ko‘nikmalarning tarkib topganligi ham nihoyatda muhimdir.

MAKTABGACHA TA'LIMGA OID ASOSIY TUSHUNCHALARNING IZOHLI LUG'ATI

Aqliy tayyorgarlik – bola obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurning, odamiylikning, bilimga qiziqishning, mustaqilligining, o'zini-o'zi nazorat qilishga, hamda o'quv faoliyatini kuzatish, eshitish, eslab qolish, solishtirish kabi asosiy turlarini bilishni o'z ichiga oladi.

Bilim – kishilarning tabiat va jamiyat hodisalari haqida hosil qilgan ma'lumotlari, voqelikning inson tafakkurida aks etishi. Kundalik tasavvurimizda nimaning nima ekanligiga ishonsak va bu ishonchimiz biz odatlangan voqea va hodisalarga (qoidalarga) zid kelmasa bunday ishonch bilim hisoblanadi

Bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya dasturi – maktabgacha ta'lim muassasasida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya ishini davr talabi darajasida olib borish maqsadida «Bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya dasturi» tuzilgan. O'zbekiston xalq ta'limi Vazirligi bu dasturni respublikamizning o'ziga xos tomonlarini: iqlimi, jug'rofiy, iqtisodiy, madaniy, milliy sharoitlarini hisobga olib, uni qayta ishlab chiqdi. Dastur tug'ilgandan to yetti yoshgacha bo'lgan bolalar egallashi lozim bo'lgan bilim va malakalar hajmini o'z ichiga oladi. U maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning psixologik-fiziologik va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni har tomonlama kamol toptirishni nazarda tutadi.

Bolalarning bilimlarini sinovchi mashg'ulotlar – ushbu mashg'ulotlarni o'tkazishdan maqsad, tarbiyachi dasturda belgilangan bilim va malakalarini egallash darajasini bilib oladi va keyingi ishlari davomida ularni inobatga oladi.

Bolalarni maktabga tayyorlashning maqsadi – maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq sog'lom va yetuk, maktabga, o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirib borishdan iboratdir.

Bolalarni maktabga tayyorlashning asosiy vazifalari – bolalarni jismoniy, aqliy, ma'naviy jihatdan kamol toptirish ularning sog'lomligini muhofaza qilish; Bolalarning ijodkorlik, mustaqillik, erkin fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun, shart-sharoitlar yaratish vazifalarini qo'yadi.

Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni – oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishiga erishish

«Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash» tayanch dasturi asosida amalga oshiriladi.

Bolani maktabga tayyorlash yoʻnalishlari – yetakchi mutaxassislarining fikriga koʻra «Maktabga tayyorgarlik» tushunchasi bolani maktabga tayyorlashning quyidagi yoʻnalishlarini oʻz ichiga oladi:

- jismoniy,
- shaxsiy (ruxiy),
- aqliy
- maxsus tayyorgarlik.

Direktiv hujjat – yoʻl - yoʻriq, koʻrsatma, yaʼni yuqori boʻlimlar tomonidan quyi boʻlimlarga yoki rahbarning oʻz xodimlariga bergan koʻrsatma, yoʻl-yoʻriqlariga aytiladi.

Jismoniy tayyorgarlik – bolaning sogʻlomligi, harakat koʻnikmalari va sifati, qoʻl mushaklari va koʻrish-motor muvofiqligi rivojlanganligi bilan izohlanadi.

Joriy rejalashtirish – bu har yili amalga oshiriladigan moliyaviy xoʻjalik ishlaridir. Maktabgacha taʼlim muassasalari va yuqori boʻlimlarning munosabati, reja, boshqarish, Davlat korxonasi birlashmasi toʻgʻrisidagi Xalq taʼlimida xoʻjalik mexanizmining asosiy qoidalari doirasidagi qonunning ayrim qoidalariga rioya qilish asosida ish yuritadi.

Indikator – bolaning koʻz bilan koʻrsa va oʻlchansa boʻladigan koʻnikma va malakalari koʻrsatkichi. Har bir talab tarkibiga kiruvchi bu komponent, mazkur talabni egallashi uchun bola nimalar qilishni bilishi kerakligini koʻrsatadi. Har bir talab bir nechta koʻrsatkichlarni oʻz ichiga olishi mumkin

Istiqbol reja – 10 yoki 5 yillarga moʻljallanadi. Bu xalq taʼlimi moliyaviy iqtisod boʻlimlarda va uzoq muddatga moʻljallangan rejalarda aks etadi.

Qobiliyat – bu shaxs faoliyatining muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan, bilim, koʻnikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga keladigan farqlarda namoyon boʻladigan individual psixologik xususiyatidir.

Kompleks mashgʻulotlar – mashgʻulot bolalar bogʻchasi tajribasida keng tarqalgan boʻlib, bunday mashgʻulotlarda bolalarga yangi bilim beriladi.

Kuzatish atrof olam predmetlari va xodisalarini maqsadga muvofiq rejali idrok etishdir. Kuzatish murakkab bilim faoliyati

bo‘lib unda idrok, tafakkur va nutq ishtirok etadi. Barqaror diqqat talab etiladi. Kuzatilayotgan hodisani tushuntirishda bolaning tajribasi, bilimi va malakalari muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Tabiatni bolalar bilan birgalikda kuzatishni tashkil etar ekan, tarbiyachi bir qator vazifalarni hal etadi: bolalarda tabiat haqida bilimni shakllantiradi. Kuzatishni o‘rgatadi, kuzatuvchanlikni o‘stiradi, estetik jihatdan tarbiyalaydi.

Ko‘nikma – insonning ilgari tajribalari asosida muayyan faoliyat yoki harakatni amalga oshirish qobiliyati. Ko‘nikmalar amaliy faoliyatga, bilimlarni amalda qo‘llay bilishga oid faoliyatning tarkibiy qismidir. Ko‘nikma faoliyatning maqsadi va sharoitlariga mutanosib ravishda harakatni muvaffaqiyatli bajarish usullaridir. U hamisha bilimlarga asoslanadi, mahorat (malaka)ning negizi hisoblanadi. Ko‘nikma mazmunan amaliy (jismoniy) va aqliy, shaklan oddiy va murakkab turlarga ajratiladi. Amaliy ko‘nikmalar mehnat faoliyatini amalga oshirishga, aqliy ko‘nikmalar bilim olishga, uni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ko‘nikmalar bilim bilan adashtirmaslik lozim, chunki bilimlar voqelik to‘g‘ri aks ettirilgan hukm (mulohaza)larda ifodalanadi. K.lar esa ko‘proq aqliy va jismoniy harakatlarda mujassamlashadi

Maktabga umumiy tayyorgarlik bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, ma‘naviy, estetik va jismoniy rivojlanishda erishgan shunday darajasidirki, u bolaning maktab ta‘limining yangi sharoitlariga va o‘quv materialining ongli egallashga faol kirib borishlari uchun zarur asosni yaratadi.

Umumiy tayyorgarlik bola maktab ta‘limiga o‘tish davriga kelib erishadigan psixik rivojlanishning muayyan darajasi bilan ifodalanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta‘lim-tarbiyasiga qo‘yiladigan Davlat talablari – maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni oldiga qo‘yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishi «Maktabgacha yoshdagi bolalar ta‘lim-tarbiyasiga qo‘yiladigan Davlat talablari» orqali nazorat qilinadi. Davlat talablaridan maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan ta‘lim-tarbiya mazmunining asosiy yo‘nalishlari hamda ularning maktabga tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan minimal talablar belgilab berilgan bo‘lib u davlat hujjati sifatida e‘tirof etiladi.

Maktabgacha ta‘lim – bola shaxsini sog‘lom va yetuk, maktabda o‘qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko‘zlay-

di. Bu ta'lim olti-yetti yoshgacha oilada, bolalar bog'chasida va mulk shaklidan qat'i nazar, boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi.

Maktabgacha ta'lim bo'yicha asosiy ish hujjatlari:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. Maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Konsepsiya.
3. Maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Nizom.
4. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun.
5. O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi.
6. Maktabgacha ta'lim sohasida chiqarilgan farmon buyruq, farmoyishlar, ko'rsatmalar, yo'riqnomalar, direktiv va me'yoriy hujjatlardir.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tiplari – maktabgacha ta'lim muassasalari o'z ishining o'ziga xosligiga muvofiq quyidagi tiplarga bo'linadi:

- umumiy tipdagi maktabgacha ta'lim muassasasi;
- ixtisoslashtirilgan (jismoniy va psixik rivojlanishida har xil nuqsonlar mavjud bo'lgan bolalar uchun);
- sanatoriy tipidagi (zaif, turli yuqumli kasalliklarni boshdan kechirgan, surunkali asoratlarga ega bo'lgan bolalar uchun).

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni – maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablarida belgilangan ko'rsatkichlarga erishish 6-7 yoshdagi bolalarni maktabga to'la-to'kis tayyorlashga, maktabda beriladigan ta'limni mukammal o'zlashtirishga, mustaqil O'zbekistonning ravnaqi uchun xizmat qiladigan barkamol inson bo'lib yetishishlariga zamin hozirlaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. Bolalarni jismonan rivojlantirish.
2. Bolalarning nutqi va tafakkurini rivojlantirish.
3. Bolalarni ma'nan rivojlantirish.

Maktabgacha ta'lim muassasasi – belgilangan davlat normativlariga va maktabgacha ta'lim muassasasiga qo'yiladigan talablarga muvofiq bolalarni tarbiyalashni, o'qitishni, ularga qarab turish va ularni parvarish qilishni hamda sog'lomlashtirishni ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi mudiri:

- maktabgacha ta'lim muassasasi nomidan ishonchnomasiz faoliyat ko'rsatadi, barcha muassasa va tashkilotlarda uning

manfaatlarini ifodalaydi;

- maktabgacha ta'lim muassasasi mol-mulkini o'ziga berilgan vakolatlarda tasarruf etadi;

- ishonchnomalar beradi;

- bank muassasalarida hisob raqamlari ochadi;

- maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlarini ishga qabul qilish va joy-joyiga qo'yishni amalga oshiradi, rag'batlantiradi, intizomiy jazo choralarini ko'radi va ular bilan tuzilgan mehnat shartnomalari (kontraktlari)ni to'xtatadi;

- o'z vakolatlari doirasida buyruqlar (farmoyishlar) chiqaradi;

- maktabgacha ta'lim muassasalarining ishlarini takomillashtirish, moddiy bazasini mustahkamlash, xodimlarni ijtimoiy muhofaza qilishni ta'minlash bo'yicha takliflarni ko'rib chiqish uchun xalq ta'limini boshqarish yuqori organiga kiritadi;

- bolalar hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilishning samarali tashkil etilishi, o'quv-tarbiya jarayoni, moliya-xo'jalik faoliyati ahvoli, moddiy-texnik bazaning mustahkamlanishi va moddiy boyliklarning saqlanishi uchun javob beradi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi pedagog xodimlari – quyidagilarga majbur:

- bolalarni yuqori professional darajada o'qitish va tarbiyalash;

- pedagog axloq-odobiga rioya qilish, bolaning qadriyatini hurmat qilish, bolalarni tazyiqdan himoya qilish, ularni mehnatga, ota-onaga hurmat, atrof muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalash;

- o'z malakasini belgilangan tartibda, har uch yilda oshirib borish;

- o'zining kasbiy ko'nikmalarini va pedagoglik mahoratini doimiy ravishda takomillashtirish.

Pedagog xodimlar qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham olishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim muassasasi – uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bosqichi, maktabgacha tarbiya Davlat jamoat tizimining asosiy bo'g'imi, jamiyatning eng muhim ijtimoiy bo'limidir. Maktabgacha ta'lim muassasasi maktabgacha yoshidagi bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishda ularning maktabga tayyorlashda yetakchi rol o'ynaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasasiga qabul qilishda imtiyozlar.

Quyidagi bolalar:

- I va II guruh nogironlari;
- ko'p bolali oilalarning bolalari;
- harbiy xizmatchilarning bolalari;
- talabalar va pedagoglarning bolalari maktabgacha ta'lim muassasasiga qabul qilishda imtiyozlardan foydalanadilar.

Qabul komissiyasi, shuningdek ota-onalari maktabgacha ta'lim muassasasining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashda yordam bergan bolalarni istisno tarzida navbatdan tashqari qabul qilishi mumkin. Bunday bolalar kontingenti maktabgacha ta'lim muassasasi rejadagi quvvati umumiy sonining 20 foizidan ortiq bo'lmasligi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarni o'qitish – va tarbiyalash davlat tilida va «Davlat tili haqida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq boshqa tillarda olib boriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida guruhlar soni – muassasaning quvvatidan va guruhlarning rejali to'ldirilishidan kelib chiqib muassis tomonidan quyidagicha belgilanadi:

2 yoshdan 3 yoshgacha – kamida – 15 bola, biroq 20 boladan ortiq emas;

3 yoshdan 6-7 yoshgacha – kamida – 20 bola, biroq 25 boladan ortiq emas.

Ixtisoslashtirilgan va sanatoriy yo'nalishidagi maktabgacha ta'lim muassasalarida guruhlarning to'ldirilishi bolalarning toifasiga va yoshiga (ikki yoshdan boshlab va uch yoshdan katta yoshdagilar) qarab belgilanadi va tegishli ravishda quyidagichani tashkil etadi:

- nutqi og'ir nuqsonli bolalar uchun – 10 –12 bola;
- nutqi fonetik-fonematik nuqsonli bolalar uchun faqat uch yoshdan katta yoshdagi bolalar uchun – 12–15 bola;
- kar bolalar uchun – 8 bola;
- yaxshi eshitmaydigan bolalar uchun – 10 –12 bola;
- ko'zi ojiz bolalar uchun – 6 bola;
- yaxshi ko'rmaydigan bolalar, ambliopiyali, g'ilay bolalar uchun – 6 – 10 bola;
- tayanch-harakatlanish a'zosi buzilgan bolalar uchun – 6 – 10 bola;
- intellekti buzilgan (aqliy noraso) 3 yoshgacha bolalar uchun – 6 bola;

- uch yoshdan katta yoshdagi aqli zaif bolalar uchun – 10 bola;
- sil intoksikatsiyasi mavjud bo‘lgan bolalar uchun – 15 –20 bola;
- tez-tez kasallanib turadigan bolalar uchun – 15 –20 bola;
- murakkab nuqsonli (ikki va undan ortiq nuqsonli) bolalar uchun – 8–10 bola;
- rivojlanishida boshqacha nuqsonlari (endokrin kasalliklar) mavjud bo‘lgan bolalar uchun – 15 – 20 bola.

Maktabgacha ta’lim muassasasida ovqatlanishni tashkil etish – maktabgacha ta’lim muassasasiga yuklanadi hamda O‘zbekiston Respublikasida tasdiqlangan sanitariya qoidalari va normalariga muvofiq amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta’lim muassasasida ta’lim jarayonining qatnashchilari – maktabgacha ta’lim muassasasida bolalar, otalar yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar va pedagog xodimlar ta’lim jarayonining qatnashchilari hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim muassasasida ta’lim mazmuni – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan yoki tavsiya qilingan dasturlar bilan belgilanadi. Maktabgacha ta’lim muassasasi o‘z (mualliflik) dasturlaridan foydalanishga haqlidir. Bunday dasturlarni tasdiqlash tartibi O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan belgilanadi.

Maktabgacha ta’lim muassasasida to‘lov miqdori – bolalarning maktabgacha ta’lim muassasasida bo‘lishi uchun to‘lov miqdori va uni to‘lash tartibi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi. To‘lov belgilangan tartibda bank muassasalarida ochilgan hisob raqamlariga to‘lanadi.

Maktabgacha ta’lim muassasasida o‘quv yili – har yili 2 sentyabrdan boshlanadi, keyingi yilning 1 iyunida tugallanadi va yangi o‘quv yili boshlangunga qadar sog‘lomlashtirish davri boshlanadi.

Maktabgacha ta’lim muassasasining asosiy vazifalari – maktabgacha ta’lim muassasasi ta’lim-tarbiya va sog‘lomlashtirish muassasasi hisoblanadi, quyidagilar uning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- bolalarning hayotini muhofaza qilish va sog‘lig‘ini mustahkamlash;
- bola shaxsi asoslarini shakllantirish, uning bilimga qiziqishlarini rivojlantirish;

- bolaning intellektual, shaxsiy va jismoniy rivojlanishini ta'minlash;
- bolaning rivojlanishidagi nuqsonlarni zarur tarzda tuzatish;
- bolalarni milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish;
- bolalarni maktabda o'qishga tayyorlash.

Maktabgacha ta'lim muassasasining ish rejimi va bolalarning u yerda qancha vaqt bo'lishi maktabgacha ta'lim muassasasi ustavi va muassisning qarori bilan belgilanadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi (guruh)ning kunduzgi va kechki vaqtlarda hamda kechayu kunduz faoliyat ko'rsatishiga yo'l qo'yiladi.

Maktabgacha ta'limning vazifalari: bolalarni xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va ma'naviy axloqiy jihatdan tarbiyalash: bolalarda milliy vatanparvarlik hislarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta'lim jarayoniga tayyorlash, bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligini ta'minlashdan iborat.

Maktabgacha ta'limning maqsadi: bola shaxsini maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablariga muvofiq sog'lom va yetuk, maktabga o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish.

Malaka – bajarilishi yod bo'lib ketgan, takomillashgan ko'nikmalar tizimi

1) psixologiyada – muayyan kasb, ishni yaxshi o'zlashtirish natijasida orttirilgan mahorat.

2) Huquqda – ishni bajarish uchun qanday kasb qay saviyada egallaganligini ko'rsatuvchi daraja.

Maxsus tayyorgarlik bolani savodxonlikka o'rgatish va uning maktabning 1-sinf o'quv dasturi materialini yetarli darajada egallash haqidagi tushunchasini shakllantirishni nazarda tutadi.

Mashg'ulotlar – MTMda o'qitishning tashkil etish formasidir. Ular maktabgacha tarbiya yoshidagi hamma bolalar uchun majburiy; ular uchun dastur mazmuni belgilangan, kundalik rejimida doimiy vaqt ajratilgan, ularning qancha vaqt davom etishi tayinlangan.

Mashg'ulot tarbiyachi tomonidan bolalarga kerakli bilim va malakalarni umumiy holda xabardor qilish demakdir.

Mashg'ulotni tuzilishi:

- bolalarni uyushtirish
- asosiy qism
- yakuniy qism

Metod – boshqarish usuli.

MTMlarda bolalarni maktabga tayyorlash. MTMlarda bolalarni rivojlanishi va maktabga tayyorlash 3 bosqichda amalga oshadi:

1. Bolalar nutqini rivojlantirish
2. Jismonan rivojlantirish
3. Ma'nan rivojlantirish

Mudira - maktabgacha tarbiya muassasasining tashkilotchisi rahbari, malakali pedagog uning faoliyati maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni komil inson qilib tarbiyalash vazifalarini to'laqonli hal etishga qaratilgan. U bolalar muassasalaridagi ta'lim-tarbiyaviy pedagogik va gigiyenik talablarga muvofiq ravishda amalga oshirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi. O'z jamoasida ishchanlik maqsadiga qaratilgan va inoqlik vaziyatini yaratadi. Ularga umumiy rahbarlik qiladi. Mudira o'z ishida davlatimiz va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan qabul qilingan qaror, qonunlarga amal qiladi va o'z ustida ijodiy ravishda ishlashni amalga oshiradi. Yuksak onglilik va siyosiy yetuklik, prinsiplilik, o'ziga va qo'l ostidagilarga talabchanlik. Bu mudiraga qo'yiladigan asosiy talablardir.

Mudiraning tashkiliy – pedagogik ishlarini rahbarligi.

Tashkiliy - pedagogik jarayonlarga quyidagilar kiradi.

- 1) Bayram ertaklarini o'tkazish va rahbarlik.
- 2) Ochiq tadbirlarni tashkil etish va rahbarlik qilish, ochiq tadbirlar va pedagogik jarayonlarni jamoa asosida kuzatish va tahlil qilish.

Masalan, ochiq mashg'ulot, sayrlarni kuzatish.

- 3) Xalq ta'limi bo'limlari tomonidan berilgan topshiriq asosida tarbiyachi va bolalarni ko'rik-tanlovlarga qatnashishi, yil tarbiyachisi, san'at bayrami, sport bayramlarini o'tkazish.

Mudiraning ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarga rahbarligi quyidagilar:

- a) har bir guruhdagi ta'lim tarbiyaviy reja asosida ishlarni kuzatish va tahlil qilish, tarbiyachining ish hujjatlarini o'rganish va tahlil qilish guruhning ta'lim-tarbiyaviy ish rejasi, diagnostika daftari: bu o'tkazilgan ishlarning hisobotidir.

b) guruhning jihozlanishini, bunda guruhlarga qarab burchaklar soni takomillashib boradi.

Mudira har kvartalda bir marta umumiy ota-onalar majlisini tashkil etadi. Majlisni ota-onalar qo‘mitasining raisi olib boradi yoki yordam beradi. Mudira 1 haftada 3 marta ota-onalarni qabul qiladi. Bunda ota-onalar tomonidan ba’zi bir muammo kamchiliklar bilan bolalar tarbiyasiga oid muammolar hal etiladi.

Muammo – har qanday tizimda mavjud va zarur bo‘lgan holatdan chetga chiqishni tavsiflovchi vaziyat (voqelikni)ni anglatadi.

Normativ hujjat – normalar qoidasiga asoslangan hujjatdir.

Masalan: Bolalarning yoshi bo‘yicha yosh guruhlariga to‘g‘ri taqsimlash, xodimlarni shtat normasi bo‘yicha ishga qabul qilish, smeta bo‘yicha xarajatlarni taqsimlash – sarflash, bolalarni ovqatlantirish normalari, tarbiyachilarning oylik ish haqlari va h.k. iborat.

Rivojlanish – bu insonning ruhiyati va organizmidagi sifatiy o‘zgarishlaridir. Bu o‘zgarishlar ijtimoiy muhit, uy-joy sharoitlari, uni qurshab turgan kishilarning ta’siri natijasida yuz beradi.

Rivojlanish – bu obyektiv jarayon bo‘lib, tashqi va ichki boshqariluvchi omillar tomonidan miqdor va sifat jihatidan fizik va ma’naviy shakllanish, ya’ni, shaxsning fazilatlari, sifatlar va xulqlarining shakllanishi, tushunchalarning chuqurlashishi, kengayishi, osondan - qiyinga, oddiydan - murakkabga, mavhumdan - bilishga, oddiy hayot kechirish shakllaridan - oliy faoliyatga o‘tish jarayonidir.

Rivojlanish sohasi (Domen) – bola shaxsi rivojlanishining jabhalari sifatida belgilanadi va odatda aniq bir yo‘nalishda o‘z aksini topadi. Bundan tashqari har bir alohida soha ichida ayrim aniq yo‘nalishlar rivojlanishiga tegishli bo‘lgan bo‘limga ajratiladi (masalan, «jismoniy rivojlanish, o‘z - o‘ziga xizmat va gigiyena yo‘nalishdagi «mayda motorikani rivojlantirish bo‘limi»)

Stil – boshqarish uslubi – shaxsini psixologik, xarakteri orqali boshqarish.

Suhbat – didaktik vazifalardan kelib chiqqan holda suhbat ikki turga – oldindan o‘tkaziladigan suhbatlar va yakuniy suhbatlarga bo‘linadi

Talab – aniq yosh davrida bolalar bilishi va bajara olishi shart bo‘lgan talablar majmui.

Tarbiya – shaxsda muayyan jismoniy, ruxiy, axloqiy, ma’naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon;

insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi.

Ta'lim – bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta'lim jarayonida ma'lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta'lim tor ma'noda o'qitish tushunchasini anglatadi.

Ta'limga yondashuv – kattalarning bolalar bilan ta'lim jarayonini tezlashtirish va talabni egallashga yo'naltirish maqsadida, uy yoki maktabgacha ta'lim muassasasida amalga oshiradigan faoliyat turlari. Ushbu chora-tadbirlar mazkur talabni o'zlashtirish va bajarishga yo'naltirilib, aksariyat hollarda ta'lim olish jarayoniga qiziqtirish uchun kattalar va bolalarning birgalikdagi harakatlari bo'lishi lozim.

O'qish – bilish, mashq va tajribalarni egallash orqali xulq va faoliyatning yangi shaklini paydo bo'lish jarayoni

Hayot havfsizligi – berilgan talablar doirasida turli ko'rinishdagi rivojlantiruvchi faoliyatlar uchun xavfsiz muhitni tashkil etishga oid tavsiyalar

Shaxsiy tayyorligi – atrof-muhitga, kattalarga, tengdoshlariga, o'simliklar dunyosiga, tabiiy hodisalarga, shaxsiy madaniyatni shakllanganligini nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi – Toshkent: «Adolat», 1998.
2. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori // O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 5-modda. T.: O‘zbekiston, 1997. B.21.
3. Karimov I. A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2000.
4. Karimov I.A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: «Sharq», 1997.
5. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
6. «Bolajon» tayanch dasturi – Toshkent – 2010 y.
7. «Bola shaxsini rivojlanishining dolzarb muammolari» II Xalqaro ilmiy – amaliy anjumanining tezis va maqolalar to‘plami, 2008 yil.
8. «Maktabgacha ta’lim tizimiga doir huquqiy – me’yoriy hujjatlar to‘plami», 2009 yil.
9. «Uchinchi mingyillikning bolasi.» tayanch dasturi va o‘quv qo‘llanmasi Tuzuvchilar: M.Sh.Rasuleva, S.S.Mirdjalilova va boshqalar. «Ma’rifat- madadkor» T.: 2000.
10. «O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiyalash – yuksak ma’naviyatli kelajak avlodni tarbiyalash negizidir» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent – 2009 yil.
11. G‘oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: «O‘qituvchi», 1990.
12. Bekmatova O. A. va boshqalar «Quvnoq harflar» Toshkent-2000
13. Bo‘tayeva U., K.Oqilova. Maktabgacha yoshidagi bolalarni shakllantirishda o‘yin-mashg‘ulotlarning o‘rni // metodik tavsiyanoma Samarqand 2009 y. 24 b.
14. Vaxobova F.N., M. Sh. Rasulova va boshqalar «Maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga qo‘yiladigan davlat talablari» Toshkent- 2008.
15. Vaxobova F.N., M. Sh. Rasulova va boshqalar «Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari» Toshkent-2008 y.
16. G‘aybullayeva M. «Bolalar nutqini o‘stirish» Toshkent – 1998.

17. G'aybullayeva M. «Bir yoshdan uch yoshgacha bo'lgan bolalar tarbiyasi». Toshkent, 2006.
18. G'aybullayeva M. «Farzandlarimizni allalab, erkalab o'stiramiz». Toshkent: 2006.
19. G'afforova T. va boshqalar «1-sinf savod darslari» Toshkent: 1996.
20. Djumanova D., Yu.K. Prusakova «Quvnoq logoritmika», metodik qo'llanma, 2009.
21. Jalolova G. «Bolalarni maktabga tayyorlashda noan'anaviy o'yinlardan foydalanish» Toshkent, 2004.
22. Zaynitdinova D. «Harakatli o'yinlar». T.: 2006.
23. Karimov M. va M.Ikromova «Raqs elementlari orqali bolalarni jismoniy rivojlantirish» metodik qo'llanma, 2008 yil
24. Kirsten A., Xansen, Roksana K. Kaufmann, Keyt Berk Uolsh. Bolaga mo'ljallangan dasturni tashkil etish // So'z boshi Pamela A.Koglinniki/ Toshkent 2005. 246 b.
25. Qodirova F.R., M.Fayzullayeva. «Katta guruh tarbiyachilari uchun nutq o'stirish mashg'uloti ishlanmalari» (metodik qo'llanma) T.: 2007.
26. Qodirova F.R., M.Fayzullayeva, M. Rustamova. «Tayyorlov guruh tarbiyachilari uchun nutq o'stirish mashg'uloti ishlanmalari» (metodik qo'llanma) T.: 2010.
27. Qodirova F.R., R. M.Qodirova «Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi « Toshkent- 2006 y.
28. Qodirova F.R., R.M.Qodirova «Maktabgacha yoshdagi bolalarni ikkinchi tilga o'rgatish metodikasi» Dastur va o'quv qo'llanma. Toshkent, 2007.
29. Qoraboyeva D., Z.Ibroximova va boshqalar «Uchinchi mingyillikning bolasi» tayanch dasturi va o'quv qo'llanmasi uchun badiiy to'plam. (she'r, hikoya, ertak va topishmoqlar). Toshkent, 2006.
30. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari. Toshkent – 2008.
31. Mahkamjonov K.M., M.Sh.Rasuleva va bosh. «Maktabgacha yoshdagi bolalarning umumiy va kengaytirilgan jismoniy tarbiyasi», «Ilm Ziy» nash. T.: 2006.
32. Mirdjalilova S., R.To'laganova «Ta'limda innovatsiya», «Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalar» metodik tavsiyanoma, 2008 yil.

33. Muminova, Sobirova va boshqalar. «Bolalar bog‘chasida ta’lim-tarbiya dasturlari».

34. Mo‘minova L. R.»Maktabgacha yoshdagi bolalarni savodga o‘rgatish dasturi» Toshkent-1996.

35. Nazarova F. «Maktabgacha ta’lim muassasalarida psixologik xizmat va me’yoriy hujjatlar», 2007 yil.

36. Nedopekina E.T., A.V. Nikol’skaya «Maktab bo’sag‘asida» «O‘qituvchi» T: 1971 y.

37. Nizomova K. «6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash va maktabga moslashuvini o‘rganish» \\\ metodik qo‘llanma. Toshkent 2006.

38. Nurkeldiyeva D. A. va boshqalar «Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar». Toshkent 2007.

39. Ravshanova N. «Maktabgacha ta’lim muassasalarida ekologik ta’lim – tarbiya» bo‘yicha tuzilgan namunaviy dastur va o‘quv qo‘llanma. Ilm Ziyo nash. T.: 2006.

40. Rasulova M., D.Abdullayeva, S.Oxunjonova, «Bolalarni maktabga psixologik tayyorgarligi» Toshkent-2004 yil.

41. Rasulova M. va b. «Uchinchi ming yillikning bolasi» tayanch dasturi. T: 2002.

42. Raximova N. «Kuyla, oftobim». Toshkent 2006.

43. Rahmonqulova Z. «Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda ilk matematik tasavvurlarini shakllantirish» \\\ metodik qo‘llanma. T.: 2007.

44. Raxmonqulova Z., N.Qurbonova «Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarini shakllantirish» \\\ metodik qo‘llanma, 2009 yil.

45. Rustamova M., D.Djumanova «Pedagog kadrlar salohiyatini oshirishda metodik birlashmalarning o‘rni» \\\ metodik tavsiyanoma, 2008 yil.

46. Sadatov Ch. X. Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi. Termiz: - 2008.

47. Safarova R. va boshqalar» Savod o‘rgatish darslari», Toshkent: - 2003.

48. Sodiqov A.R., A.Mirzaahmedov «Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarni ovqatlantirish» ilmiy – uslubiy qo‘llanma, 2008 yil.

49. Sodiqov A.R., A.Mirzaahmedov «Ovqatlantirishni tashkil etish va me’yoriy hujjatlarning yuritilish tartibi», metodik qo‘llanma. Toshkent, 2007 yil.

50. Turg'unov S.T., va b. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ta'lim muassasasi rahbarlarining funksional vazifalari: (o'quv qo'llanma) - T.: «Sano-Standart», 2011. – 162 b.

51. Turg'unov S.T. va boshqalar. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari. T.: «Sano-Standart», 2012. – 100 b.

52. Turg'unov S.T., Axmadjonova N.M. Maktabgacha ta'lim muassasalarida boshqaruv faoliyati algoritmi. // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2012. – №1. – B. 133-134.

53. Usmonxo'jayev T.S., Islomova S.T. «Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya» «Ilm Ziyo» nash. T.: 2006

54. Ушакова О.С. ва б. «Занятия по развитию речи в детском саду» – Москва:-1999.

55. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim konsepsiyasi. Qodirova F.R., Qodirova R.M., Vahobova F.N. – T.: 2008.

56. Fayziyeva U. «Maktabgacha yoshdagi eshitishida muammosi bo'lgan bolalar ta'limi». T.: 2006.

57. Fayzullayeva M., Z.Rahimova, M.Rustamova Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o'stirish // (Tayyorlov guruhi uchun mashg'ulotlar ishlanmasi) Toshkent, 2011. 147 b.

58. Sharipova D. «Agar bolam sog'lom bo'lsin desangiz» va boshqalar (Ota-onalarga maktabgacha yoshdagi bolalarning gigiyenik tarbiyasi haqida) Metodik qo'llanma. T.: 2006.

59. Sharipova D.J. «Ota-onalarga maktabgacha yoshdagi bolalarning gigiyenik tarbiyasi haqida» Ilm Ziyo nash. T.: 2007.

60. Shodiyeva Q. «Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish» Toshkent: - 1995.

61. Shodmonova Sh., «Maktabgacha ta'lim pedagogikasi» Toshkent: - 2003.

62. Shomurotova Z. «Tovushlarning me'yoriy talaffuzi» – Toshkent.: - 2007.

63. Yusupova P. «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» «O'qituvchi» T- 1993 y.

64. Xasanboyev J., X.To'raqulov, M.Haydarov, O.Xasanboyeva, N.Usmanov. Pedagogika fanidan izohli lug'at. T.: «Fan va texnologiya», 2009. 672 bet.

65. <http://eduportal.uz/uzb/info/axborot/59uzb/priloj/>

66. http://fikir.uz/posts/Fikr_maktabgacha_talim/10138.html

67. http://fikir.uz/posts/Fikr_maktabgacha_talim/10839.html

68. http://fikir.uz/posts/talim_fan_taraqqiyoti/9656.html

69. <http://opi.nuu.uz/>
70. <http://uznet.biz/bolajonim/psixologiya/6-yoshli-bolalarni-maktabga-tayyorligini-aniqlash-boyicha-metodik-tavsiya>
71. <http://uznet.biz/bolajonim/psixologiya/PSIXOLOGIK-OYINLAR>
72. <http://www.gov.uz/uz/citizen/education/960>
73. <http://www.rtm.uz/blog/2012/11/barkamol-avlodni-shakllantirishda-oila-mahalla-va-uzluksiz-talimining-hamkorligi>
74. <http://ziyonet.uz/uzl/education/system/preschool/>
75. <http://ziyonet.uz/uzl/education/system/preschool/>

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarini o'ziga xos ijtimoiy psixologik xususiyatlari.....	5
Bolalarning me'yoriy rivojlanish mezonlari.....	10
Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va tarbiyachi mahorati.....	14
Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar ta'lim-tarbiyasida qo'llaniladigan o'yinlarning psixologik xususiyatlari.....	30
Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar bilan o'tkaziladigan korreksion-rivojlantiruvchi o'yin-mashg'ulotlar.....	35
Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash.....	43
Maktabgacha ta'limga oid asosiy tushunchalarning izohli lug'ati.....	59
Foydalanilgan adabiyotlar.....	70

G.M.NAZIROVA

**MAKTABGACHA TA'LIM
MUASSASALARIDA TA'LIM-TARBIYA
JARAYONINI TASHKIL ETISH**

Toshkent – «Fan va texnologiya» – 2014

Muharrir:	F.Ismoilova
Tex. muharrir:	M.Holmuhamedov
Musavvir:	B.Nasritdinov
Musahhih:	M.Hayitova
Kompyuterda sahifalovchi:	N.Hasanova

**E-mail: tipografiyacent@mail.ru Tel: 245-57-63, 245-61-61.
Nashr.lits. AIN№149, 14.08.09. Bosishga ruxsat etildi 11.03.2014.
Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturasini. Ofset bosma usulida bosildi.
Shartli bosma tabog'i 4,75. Nashriyot bosma tabog'i 5,0.
Tiraji 200. Buyurtma №23.**

**«Fan va texnologiyalar Markazining
bosmaxonasi» da chop etildi.
100066, Toshkent sh., Olmazor ko‘chasi, 171-uy.**

